

Lunds Universitet
Socialhögskolan Helsingborg
Socialt arbete med inriktning
kulturmöten och integration
Vårterminen 2001

”JAG TYCKER DET GÅR FRAMÅT MED MIN FRAMTID ”

OM UNGA ROMERS SJÄLVBILD OCH FRAMTIDSTRO

Författare: Cecilia Beldja-Sjöblom
Kerstin Lenander

Handledare: Tuija Nieminen Kristofersson

Abstract

The purpose of this paper was to get a picture of how young Roma/Gypsies look upon themselves, their culture and their future. We were also interested in knowing how they felt about the way society look upon them. The main questions of issue were in what ways are young Roma/Gypsies affected by the culture they were brought up in, if they had felt discriminated by the society and how they look upon their possibilities to get access to education and work. The methods we used to collect the data were interviews with young Roma/Gypsies and professionals as well as reading literature. The outcome of the study showed that all of the youngsters had experienced discrimination in one way or another. It also showed that despite of that they have faith in their own capability and look upon their future with a sense of hope.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<u>FÖRORD</u>	4
<u>1. INLEDNING</u>	5
<u>1.1 BAKGRUND</u>	5
<u>1.2 PROBLEMFÖRMULERING</u>	5
<u>1.3 SYFTE</u>	6
<u>1.4 FRÅGESTÄLLNINGAR</u>	6
<u>1.5 DEFINITIONER AV BEGREPP</u>	6
<u>2. METOD OCH URVAL</u>	7
<u>2.1 METODPROBLEM</u>	7
<u>2.2 AVGRÄNSNING</u>	9
<u>2.3 RESULTATENS TILLFÖRLITLIGHET</u>	9
<u>2.4 KORT PRESENTATION AV INTERVJUPERSONERNA</u>	10
<u>2.5 FORTSATT FRAMSTÄLLNING</u>	12
<u>3. HISTORIA, KULTUR OCH TRADITIONER</u>	12
<u>3.1 KORT OM ROMERNAS HISTORIA</u>	12
<u>3.2 SITUATIONEN FRÅN 1950-TALET TILL IDAG</u>	14
<u>3.3 KULTUR OCH TRADITIONER</u>	17
<u>4. TEORETISKT PERSPEKTIV</u>	18
<u>4.1 STÄMPLINGSTEORI</u>	18
<u>4.2 SALUTOGENES</u>	20
<u>4.3 ROLLTEORI</u>	20
<u>5. REDOVISNING OCH ANALYS</u>	21
<u>5.1 ROMERNAS SYN PÅ SIG SJÄLVA OCH SIN KULTUR</u>	22
<u>5.2 MISSBRUK BLAND UNGA ROMER</u>	25
<u>5.3 MEDIAS OCH SAMHÄLLETYS SYN PÅ ROMER</u>	26
<u>5.3 DISKRIMINERING</u>	27
<u>5.4 INTEGRATION</u>	31
<u>5.5 UTBILDNING</u>	36
<u>5.6 FRAMTIDSPLANER</u>	38
<u>5.6.1 Barnens framtid</u>	40
<u>5.7 HUR KAN ROMERNAS SITUATION FÖRBÄTTRAS?</u>	41
<u>6. SLUTDISKUSSION</u>	43
<u>7. KÄLLFÖRTECKNING</u>	46

FÖRORD

Efter att under de senaste veckorna av detta uppsatsarbete hjälpts åt att försöka bemästra paniken över att inte bli klara i tid kan vi nu konstatera att det gick! Vi har lärt oss mycket under arbetets gång och kan förhoppningsvis använda denna kunskap till att minska fördomar och diskriminering i vårt samhälle. Vi vill tacka vår handledare Tuija Nieminen Kristofersson för värdefulla råd och snabba mailsvar. Vi vill också tacka Norma Montesino för ett varningens ord att inte helt förlora oss i historiken (om det nu hjälpte!). Ett stort tack till Irka Cederberg för utlåning av videoband – ”emot alla principer”. Slutligen vill vi förstås tacka alla våra intervjupersoner som lånat oss sin tid och villigt delat med sig av sina erfarenheter. Utan er hade uppsatsen inte blivit till. Vi önskar de yrkesverksamma respondenterna fortsatt framgång med sitt viktiga arbete. Till alla eleverna önskar vi LYCKA TILL med de fortsatta studierna.

Cecilia Beldja- Sjöblom Kerstin Lenander

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Valet att i uppsatsen behandla romska ungdomars syn på sig själva och sina framtidsutsikter grundar sig i ett intresse som går tillbaka i tiden. En av oss är gammal nog att ha upplevt hur zigenare som ännu inte var bofasta endast tilläts stanna kvar på en och samma ort i ett par veckor, lagligt sanktionerat eller inte. Efter att i tidiga tonåren ha läst Katarina Taikons bok *Zigenerska* och sedan samtliga böcker om *Katitzi* väcktes intresset för zigenarnas eller, som de flesta idag föredrar att kalla sig, romernas situation. Vi har också kommit i kontakt med romska kvinnor och barn via ideellt kvinnojobsarbete respektive med romska ungdomar under femte terminens praktiktid på en socialbyrå.

1.2 Problemformulering

Efter att under senare år ha tagit del av den mediarapportering om romer som till stora delar kännetecknats av eländesbeskrivningar önskade vi få veta mer om hur det förhåller sig. Är bilden så mörk som den ibland beskrivs eller finns det en annan bild som inte är lika omtalad? Romer framställs antingen som problem eller offer, ofta som bidragsberoende, som personer som inte vill eller kan studera eller arbeta, som inte klarar att bo i lägenheter etc. Rapporteringen rörande drogmissbruk och kriminalitet bland främst unga män är inte heller särskilt upplyftande. Ett patriarkalt normsystem med litet livsutrymme för kvinnor och flickor, med tidiga arrangerade äktenskap, är en annan del av synen på den zigenerska kulturen som förmedlas. Men vad säger ungdomarna själva?

Utifrån vår förförståelse och efter att via litteraturen tagit del av de övergrepp som har begåtts och fortfarande begås mot romer, inte minst i Östeuropa, vore det lätt att skriva om romerna utifrån ett offerperspektiv. Detta är något som vi vill undvika genom att försöka vara så förutsättningslösa som möjligt.

De områden som vi kommer att beröra är kulturyttringar, släktgemenskap, aktuell familjesituation, utbildningsambitioner, arbetsmarknad, upplevelsen av samhällets syn på romer, integration, erfarenheter av fördomar, framtidstro samt utsikter för de egna barnen.

1.3 Syfte

Syftet med uppsatsen är att få ta del av unga romers egna åsikter om hur deras livssituation ser ut. Vi vill veta om dagens unga romer har erfarenheter av diskriminering och fördomar, om de på något sätt känner sig stämplade på grund av sitt ursprung och hur det i så fall påverkar deras självbild och framtidsutsikter. Vi är även intresserade av hur personer som yrkesmässigt kommer i kontakt med unga romer uppfattar deras situation.

1.4 Frågeställningar

- Hur påverkas unga romers liv idag av den kultur de växt upp med?
- Känner de sig stämplade i samhället pga. av sitt ursprung?
- Har de erfarenheter av diskriminering och fördomar?
- Hur ser de på sin framtid avseende utbildning och arbete?
- Vad tror de om nästa generations förutsättningar?

1.5 Definitioner av begrepp

Med begreppen *romer* och *romsk* avser vi personer och företeelser som tidigare i litteraturen och samhällsdebatten benämnts *zigenare* och *zigenisk*. Begreppet "zigenare" har historiskt ofta använts nedsättande. De romer vi intervjuat använder själva *zigenare* och *zigenisk* emellanåt, det är etablerade begrepp som tydligen inte är så negativt värdeladdade som man kan förvänta sig. Båda varianterna kommer att användas i uppsatsen. Med begreppen *stigmatisering* avses att tillskriva en individ eller grupp en rad negativa egenskaper mot bakgrund av ett bestämt kännetecken, ett stigma. Med begreppet *stämpling* avses hur en person eller grupp på ett generellt sätt tillskrivs negativa karaktärsdrag. (Korsnes red., 1998). Med begreppet *integration* avses att en etnisk grupp accepteras av majoritetssamhället och tillåts existera på egna villkor. Med begreppet *assimilation* avses att den etniska minoritetsgruppen anammar majoritetens värdesystem och byter identitet. (Goldberg, 1995, s.171f). Med begreppet *rollmodell* avses en person som tjänar som modell för andra som lär sig en ny roll. (Egidius,

1997). Med begreppet *självbild* avses individens uppfattning om sig själv i relation till samhällets ideal om hur en människa borde vara. (Goldberg, 1995, s.259.). Med begreppet *signifikanta andra* avses de betydelsefulla personer i en individs omgivning till vilka man är känslomässigt bunden. (Egidius, 1997).

2. METOD OCH URVAL

Vi har valt att göra en kvalitativ undersökning baserad på elva intervjuer. Dessa består av tio direktintervjuer samt en telefonintervju. Intervjuerna har spelats in på band förutom telefonintervjun som antecknats. Intervjuernas längd har varierat mellan en halvtimme och en och en halv timme. Intervjupersonerna är sex romska studenter vid en skola för enbart romer, samtliga unga män mellan 21 och 24 år, samt deras kvinnliga rektor. Vidare har vi intervjuat tre unga romska kvinnor i åldrarna 19 till 24 år även dessa studerande, dock inte vid samma skola. Ungdomarna, eller kanske mer korrekt de unga vuxna, har förutom att de alla är romer varierande bakgrund. De kommer från olika länder och grupper. Några är födda i Sverige medan andra endast har bott i landet några år. Dessutom har vi gjort en intervju med en person med stor erfarenhet av arbete med romer.

Intervjufrågorna har närmast haft formen av en intervjuguide snarare än exakt likadana frågor. Utgångsfrågorna har varit desamma, men beroende på vilka svar vi har fått har respektive följdfrågor varierat något. I redovisningen kommer intervjupersonernas svar dels att återges i form av referat men i huvudsak som citat. Redigering av citaten har endast gjorts i syfte att undvika onödiga småord samt få ett läsvänligare språk beträffande ordföljd. I övrigt är det intervjupersonernas egna ord som återges. Förutom intervjuerna har vi tagit del av litteratur av och om romer, såväl skönlitteratur som facklitteratur, samt sett ett par relativt nyproducerade TV-program.

2.1 Metodproblem

Den ursprungliga ambitionen var att intervjua romerska ungdomar mellan 16 och 25 år, hälften killar och hälften tjejer. Det visade sig emellertid svårare än förväntat att få tag i ungdomar ur den lägre ålderskategorin samt tjejer att intervjua. Från början försökte vi ta hjälp av ordföranden i Romernas riksförbund, vilken dock inte hade möjlighet att för tillfället

hjälpa oss att hitta ungdomar att intervjua. Via en doktorand i socialt arbete vid Socialhögskolan i Lund blev vi tipsade om en person vid Uppsala Universitet som skulle kunna hjälpa oss. Vi bedömde dock att avståndet var alltför långt för att vi skulle kunna göra de direktintervjuer vi önskade. Därefter vände vi oss till en folkhögskola med en gymnasielinje för enbart romer vilken vi fick vetskap om via ett TV-program. Det visade sig att skolan blivit mycket uppmärksam i media efter programmet och att man närmast var lite trött på uppmärksamheten. Studenterna vid denna skola var också något äldre än vad vi ursprungligen hade tänkt oss. Dock fick vi löftet att kunna höra av oss igen om vi skulle misslyckas med att hitta några intervjupersoner. Vi hade emellertid förstått att man från skolans sida var rädd för att eleverna kunde utsättas för en viss överexploatering vilket kunde verka stigmatiserande, något vi inte ville medverka till. Vi hänvisades vidare till en vuxenutbildning inom kunskapslyftet för romer i åldrarna 20 år och uppåt. Rektorn för denna skola ville gärna låta oss komma men ville först förankra idén bland såväl lärare som elever. Här fann vi sex unga män, men dessvärre inga kvinnor, att intervjua. Rektorn hade valt ut och tillfrågat eleverna i förväg och berättat vad vårt arbete gick ut på samt att syftet var seriöst.

Inför intervjuerna med de unga männen blev vi uppmanade att inte berätta att vi kom från socialhögskolan (utan bara högskola eller universitet). Detta eftersom många av eleverna sades ha dåliga erfarenheter av socialtjänsten och antagligen inte skulle vilja prata med några eventuellt blivande socialsekreterare. Vi uttryckte vår oro inför att eleverna kunde komma att känna sig lurade i efterhand om vi nämnde detta i uppsatsen, men övertygades om att det inte skulle komma att uppfattas så. Intervjuerna med de tre unga kvinnorna har kommit till stånd via egna kontakter.

Tidsfaktorn har varit avgörande för den materialbearbetning vi har förmått att göra. Vi väntade onödigt länge på att få bekräftelse avseende våra först påtänkta intervjupersoner, därefter var vi tvungna att ge oss till tåls medan vår förfrågan fick tid och möjlighet att förankras bland dem vi slutligen fick möjlighet att intervjua.

I sökandet efter relevant litteratur har vi haft svårt att hitta något specifikt om romska ungdomar. Annars råder det ingen brist på litteratur i sig, men mycket av det som finns skrivet om romer är av lite äldre datum. Den litteratur vi läst omfattar skildringar av romernas liv ur såväl ett historiskt- som nutidsperspektiv där mycket berör situationen i Östeuropa. En stor

del av litteraturen beskriver romernas liv på ett likartat sätt, vilket innebär att allt vi läst inte kommer att användas som referenslitteratur.

2.2 Avgränsning

Det vore lätt att i en uppsats som denna fastna i den historiska beskrivningen, seder och bruk och hur situationen för den romska folkgruppen som helhet ser ut idag. Detta skall vi försöka undvika. Det är dock helt nödvändigt att känna till något om historien för att kunna förstå de unga romernas situation idag, deras tilltro till sig själva och till majoritetssamhället. Några av de traditioner och kulturyttringar som kan skapa konflikter med majoritetssamhället bottenar i hur romer har behandlats och fortfarande behandlas i samhället. Trots att situationen knappast är jämförbar mellan Östeuropa och Sverige finns ändå gemensamma drag. Ett avgränsningsproblem består i att behålla fokus på unga människor, även om dessa givetvis inte går att skilja ut från den kulturella och sociala kontext inom vilka de lever och verkar. Det gäller också att påminna sig om att det är situationen "här och nu och framåt" för dessa ungdomar i Sverige som ska avhandlas, vilket kan vara svårt då landet inte är någon isolerad ö i världen och många av ungdomarna har sitt ursprung i andra länder.

2.3 Resultatens tillförlitlighet

De flesta av intervjupersonerna var helt obekanta för oss vid intervjutillfället. Detta gäller dock inte de tre unga kvinnorna som vi fick tag i via egna kontakter. Det innebär att en viss personkännedom föreligger, som möjligen har inneburit att dessa intervjuers längd och djup skiljer sig något från de övriga. Det handlar dock inte om personer som någon av oss regelbundet umgås med. Repstad (1999, s.69) beskriver hur det ibland kan vara en fördel att vara bekant med intervjupersonerna. Det kan kännas lättare att öppna sig för en bekant person, speciellt om det handlar om känsliga ämnen, och intervjupersonen behöver inte känna något behov av att framställa sig i en viss dager. Å andra sidan finns risken att viktiga frågor förbises eftersom man tar för givet att den andre känner till vissa detaljer eller att man är överdrivet lojal emot varandra. I vissa fall kan det till och med vara lättare att öppna sig för någon man inte står i någon som helst relation till och sannolikt aldrig kommer att träffa igen.

Avseende *validiteten* och *reliabiliteten* är det tveklöst så att i intervjuandets svåra konst finns det alltid möjligheter att man kunde ha gjort ett bättre arbete. I efterhand kommer tankar på

hur man kunde ha ställt en fråga annorlunda eller varit tydligare. Det faktum att några av intervjupersonerna hade vissa begränsningar i sin svenska har bidragit till att alltför djupt invecklade resonemang måst undvikas. I intervjusituationen med de unga männen uppstod ett visst störningsmoment då en lärare med jämna mellanrum kom in för att hämta undervisningsmaterial som förvarades i det anvisade rummet. Detta kan ha påverkat några av intervjupersonerna som tystnade och sedan hade svårt att hitta tråden igen. Det empiriska underlaget bedömer vi vara alltför litet för att några långtgående generella slutsatser ska kunna dras. Det ger däremot en god fingervisning om hur unga (studerande) romska män, samt kvinnor som delvis lämnat den romska gemenskapen, uppfattar sin situation.

Vi hade möjligen kunnat hitta våra intervjupersoner via någon socialförvaltning, men då hade vi redan på förhand vetat att det rörde sig om ungdomar som hade problem av ett eller annat slag. Detta var inget vi värjde oss för i sig. Det handlade mer om att vi genom urvalet då skulle riskera att redan i ett tidigt skede utgå från synen på romer som ett socialt problem och ytterligare befästa denna syn av vilket vi ville undvika. Å andra sidan kan det föreligga ett visst mått av snedrekrytering genom att samtliga intervjuade ungdomar är studerande – alla unga romer går förvisso inte i skolan.

2.4 Kort presentation av intervjupersonerna

Kvinna 19 år, född i Sverige. Pappans släkt är finska romer, mamman finländska. Mamman är försvunnen sedan några år tillbaka. Kvinnan och hennes syster har bott i svenskt fosterhem under två perioder, sammanlagt fem år. På senare år har kontakten med pappan och delar av dennes släkt återupptagits. Kvinnan studerar på en gymnasial vårdutbildning. Lever i ett samboförhållande med en svensk kille.

Kvinna 23 år, född och uppvuxen i Finland. Har varit i Sverige i c:a två år, talar ingen svenska men förstår lite grand. **Kvinna 24 år**, född i Sverige men familjen är finska romer. De båda kvinnorna rymde tillsammans från sina respektive familjer för ett par år sedan. De var då mycket rädda och kände sig hotade. De har nu åter tagit kontakt med sina familjer men bor på annan ort. Studerar idag på folkhögskola. Ett drömyrke för den yngsta kvinnan är advokat och för den äldre polis, men personlig assistent kan vara ett alternativ. Intervjun med kvinnorna gjordes med båda samtidigt eftersom den äldre av kvinnorna behövde tolka åt den

yngre. De instämde ofta med varandra men det är den äldsta som i huvudsak svarat på intervjufrågorna.

Man 23 år, **Kalle 1** Född i Sverige men föräldrarna från Slovakien. Är gift och har två barn, frun kommer från Ungern. Studerar vid en vuxenutbildningen för romer liksom de övriga unga männen vi pratat med. Vill utbilda sig till något inom elektronik.

Man 23 år, **Kalle 2** Född i Danmark, mamma från Jugoslavien och pappa från Slovakien. Bott i Sverige sedan –84. Gift med en polsk kvinna, har två barn. Vet inte riktigt vilken den framtida yrkesinriktningen kan bli, är intresserad av havet och tycker om att teckna.

Man 22 år, **Kalle 3** Född i Sverige. Mamma från Polen, pappa från Slovakien. Gift och har två barn. Frun är också rom, född i Slovakien men sedan länge bosatt i Sverige. Handlar med bilar och vill efter studierna öppna en egen bilverkstad och bilförsäljning

Man 21 år, **Kalle 4** Född i Polen, bott i Sverige i snart fyra år. Gift med en svenskfödd romsk kvinna och har ett barn. Vill efter studierna bli hemspråkslärare.

Man 22 år, **Kalle 5** Född i Serbien men bott i Sverige sedan –92. Är gift med en serbisk kvinna som inte är rom, hitkommen –99. Väntar sitt första barn. Bor tillsammans med föräldrarna. Vill utbilda sig till lastbilschaufför.

Man 24 år, **Kalle 6** Född i Slovakien, bott i Sverige i tre år. Gift med en svensk romsk kvinna, inga barn. Bor för tillfället i lånad lägenhet, bodde tidigare med svärföräldrarna vilket inte fungerade så bra. Vet inte ännu vilket framtida yrke som kan bli aktuellt, kanske polis.

Rektor vid en vuxenutbildning på grundskolenivå för romer, inom kunskapslyftet. En optimistisk person som brinner för sitt arbete. Sökte en tjänst som lärare inom ett etnomusikprojekt. Via intresset och engagemanget för romer ledde det vidare till rektorstjänsten vid den romska skolan.

Utbildare och handledare inom området kulturmöten och kulturkrockar. Trettio års erfarenhet av arbete med invandrare, chef för invandrarbyrå under tio år. Varit involverad i projektet ”Vorta Drom” (raka vägen) för utomeuropeiska romer i Helsingborg.

2.5 Fortsatt framställning

I uppsatsens följande kapitel börjar vi med att ge en historisk bakgrund rörande romernas ursprung. Sedan följer en redogörelse för hur situationen sett ut från 1950-talet fram till idag, med fokus på svenska förhållanden. Därpå ger vi en liten inblick i romernas kultur och traditioner. Därefter presenteras våra teoretiska utgångspunkter. Dessa skall vi försöka väva in i bearbetningen och analysen av det insamlade materialet, som är nästa del. Slutligen följer en diskussion där våra egna tankar och funderingar förs fram.

3. HISTORIA, KULTUR och TRADITIONER

Denna del av uppsatsen finns med för att det med hjälp av den kunskap historien ger oss ska vara möjligt att förstå romernas situation idag, varför det i många fall kan uppfattas som att de inte "vill" låta sig integreras, samt hur de ungas framtid ser ut i relation till detta.

3.1 Kort om romernas historia

Följande historik är hämtad från skriften *Tusen år i Europa* av Irka Cederberg om inget annat anges.

Det är numera en allmänt vedertagen uppfattning att romerna har sitt ursprung i Indien. Forskarna är inte eniga om vad som fick romerna att lämna sitt hemland, inte heller när den allra första utvandringen skedde. De flesta menar att den huvudsakliga utvandringen började omkring år 1000. (Johansen,1997, s.17). Vid denna tidpunkt invaderades områden i nuvarande nordvästra Indien och Pakistan och många gjordes till slavar. Romerna lyckades fly undan angriparna och tog sig så småningom via Persien och Armenien till Europa. År 1322 finns deras närvaro första gången på Kreta beskriven.

I Europa mottogs romerna från början med välvilja, inte minst på grund av sina färdigheter i metall- och konstsmide, snickeri och musik. Man ville hindra dem att flytta vidare med sina yrkeskunskaper och därför hamnade de efterhand även här i slaveri. I Rumänien avskaffade slaveriet formellt först 1856, och inte förrän 1864 blev romerna i praktiken fria. (Cederberg, 1998 s.4). En teori som framförts av i synnerhet rumänska historiker hävdar att romerna redan

när de kom till Europa var slavar hos tartarerna, de hade tillhört en pariaklass i Indien och ”hade slaveriet i blodet”. (Fonseca, 1995, s. 238)

Den välvilja som vissa romska grupper i början möttes av byttes efterhand mot misstänksamhet. Det väckte oro att de talade ett språk som ingen annan förstod, och de markerade avstånd till den ursprungliga befolkningen. De antogs vara spioner åt turkarna, och de troddes sprida pesten och kunna nedkalla olyckor. Man började köra bort dem från de platser där de bosatt sig. Cederberg refererar till Thomas Acton, professor i *Romani Studies*, som menar att det var de ekonomiska och sociala omvälvningarna i Europa och nationalstaternas framväxt som blev inledningen till förföljelsen av romerna. Han vänder sig mot uppfattningen att romerna var förföljda från första början. Behovet av territoriell avgränsning kom på 1500-talet att innebära att man ville jaga ut främmande folkgrupper. Detta innebar folkmord för romernas del menar Acton. Under 1500- och 1600-talet stiftades i land efter land rigorösa lagar som inte bara fördrev romerna utan även gjorde dem laglösa. Att vara zigenare blev i sig en dödssynd.

Även i Sverige drabbades zigenarna av den växande rasismen och de förmodades vara turkspioner. Såväl staten som kyrkan engagerade sig i kampen mot zigenarna. Barnen fick inte döpas i kyrkan, och de döda inte jordfästas. Den första allmänna zigenarförordningen utfärdades 1637. Alla zigenare skulle inom ett år vara utvisade ur landet. Om någon påträffades därefter fick de slås ihjäl, eller jagas över gränsen om de var kvinnor eller barn. Något senare gjorde kyrkan en helomvändning och prästerna uppmanades åter att döpa de zigeniska barn som fanns i landet. De flesta av de svenska romerna förvisades i slutet av 1600-talet till nuvarande Finland, som då utgjorde den östra delen av Sverige.

Förföljelsen av zigenarna i Tyskland saknade motstycke. Var och en som påträffade en zigenare hade under 1500-talet rätt att slå ihjäl denne. Förföljelserna under denna tid blev senare mönsterbildande för de rasistiska lagar som infördes av nazisterna mot judar och romer i Tredje riket. Europas andra folkmord på zigenare inträffade under denna tid.

I Österrike- Ungern valde man under 1700-talet en annan strategi, nämligen en hård assimileringspolitik. Avsikten var att zigenarna skulle försvinna som etnisk grupp, äktenskap inom gruppen förbjöds och barnen togs om hand. Kulturella sedvänjor och språket förbjöds.

Dessa båda strategier - förföljelse eller tvångsassimilering - har sedan i en eller annan form funnits med genom historien.

Under upplysningstiden blev synen på zigenarna humanare, men de fick aldrig själva definiera sin situation och sina behov. På 1800-talet skrevs i vetenskapens namn om zigenare och judar som lägre stående individer. De ansågs tillhöra samma underlägsna människors.

I *Lag om lösdrivares behandling* från 1923 står att läsa: ”Gör livet så outhärdligt för zigenare att de frivilligt ger sig av från Sverige ” (Mosaik, SvT, 001010). Fördrivandet och den senare tvångsassimileringen har haft samma syfte, nämligen att utplåna zigenarna som folk.

Folkmordet på romer i vår tid, den nazistiska Förintelsen - på romani *Porrajmos* (brännoffer) – har ofta blivit förbisedd. Den romske forskaren Ian Hancock menar att det var romer som först hamnade i koncentrationsläger och de som fick utstå de grymmaste medicinska experimenten. (Hancock, 2000, kap.9). Mellan en och en halv miljoner romer kan ha förintats under nazisttiden, ingen vet hur många med exakthet. Procentuellt var det lika stor del av befolkningen som när det gäller förintelsen av judarna. Romerna har endast fått symboliska skadestånd och aldrig någon egentlig upprättelse för detta folkmord. Fonseca menar att de flesta romer inte vet särskilt mycket om sin gemensamma historia mer än att den kännetecknats av förföljelse. *Porrajmos* har snarare betraktats som en personlig eller lokal olycka än en historisk orättfärdighet. Detta håller dock på att förändras genom framväxandet av en ny kollektiv roma-identitet. (Fonseca,1995, s.368f)

3.2 Situationen från 1950-talet till idag

I Nordisk Familjeboks beskrivning av zigenare 1955 står att läsa:

De skildras allmänt som sluga, fega, hämndgiriga, lögnaktiga och lättjefulla, i hög grad inställda på att genom bedrägerier av olika slag bidra till sin försörjning. Ordnat arbete och bofast liv uthärda de icke. (Nordisk Familjebok, band 22, 1955).

En annan förhärskande syn har varit den zigenarromantiska som skildrats i både film och litteratur. Ivar Lo-Johansson var en av företrädarna för att zigenarna inte skulle uppslukas av storsamhället, men han hade samtidigt en exotistisk och romantisk inställning.(Cederberg, artikel, 2001, även Arnstberg, 1998, s.28). Denna ”positiva diskriminering ” där zigenarna

pådyvlats orimliga romantiska egenskaper, kan slå över i motsatsen – diabolisering. När man inte lyckas leva upp till de romantiska förväntningarna betraktas man istället som ”värstingar”. (Johansen, 1997, s.14).

Under 1950-talet var ännu många av de svenska romerna inte bofasta och många var analfabeter. Det fanns myndighetsföreträdare som engagerade sig i zigenarnas sak. Karl- Olov Arnstberg nämner i sin etnologiska studie *Svenskar och zigenare* några personer som han menar varit de främsta att göra zigenarna till en välfärdspolitisk fråga. Två av dem är socialläkaren John Takman och socialinspektören Sven Andersson. Andersson skriver i svensk socialvårdstidning:

Det kan inte vara förenligt med svensk kultur och svensk samhällsuppfattning, att en liten grupp människor på detta sätt diskrimineras, undandras vår upplysning och hänvisas till att söka sitt levebröd längs färdvägarna. Det kan heller inte vara förenligt med vår uppfattning om människovärdet, att hänvisa medmänniskor till att leva i tält och hyddor och låta deras barn växa upp utan det stöd och skydd som samhället och dess institutioner erbjuder andra barn (Citerat ur Arnstberg 1998, s. 19).

Den officiella hållningen var annars den att zigenare betraktades som parasiter och inte var önskvärda någonstans. Kunde man inte inordna zigenarna i samhället så var det bästa att försöka bli av med dem. Genom att göra tillvaron så besvärlig som möjligt för dem, som att inte få vistas mer än ett par veckor på samma plats, hoppades man från myndigheternas sida att de självmant skulle lämna landet. (Arnstberg, 1998, s.19).

Även socialläkaren John Takman upprördes av sättet zigenarna behandlades på. Artiklar av Takman och Andersson kom att lägga grunden till den assimileringspolitik som utformades under 1950-talets början. I 1954 års zigenarutredning kom denna syn tydligt till uttryck. Att bli fullvärdiga medborgare var liktydigt med att ”bli svenskar ”, en tanke som såväl zigenare som svenskar var ense om. (Arnstberg, 1998, s.27f). I början av 1960-talet gjorde Takman en kartläggning av zigenarnas hälsa. Han förfärades över att tillståndet var sämre, både när det gällde hälsa och social anpassning, än några år tidigare. (Ibid. s.23).

1963 intervjuas fastighetsborgarrådet Valfrid Frank i TV-programmet *Vagabond eller vanlig människa*:

När det gäller zigenare och deras boendesätt ute i läger så är det ju dock något som de är ganska vana vid. De har gjort det under många långa år och de har väl en viss förmåga att kunna anpassa sig även där. Därmed inget försvar för att de bor på det sättet.

Intervjuaren: 'Barnen har väl inte så lätt att anpassa sig till kylan, de är väl likadana som våra barn?' Ja, men inredningen i vagnarna sägs vara sådan att vagnarna, rätt ofta förresten, skulle vara att föredra framför barackbyggnader. (Mosaik, SvT, 001010)

När Katarina Taikons bok *Zigenerska* gavs ut 1963 blev den en uppgörelse med det officiella Sveriges behandling av zigenarna. Författaren krävde medborgerliga rättigheter och i en intervju i *Aktuellt* 1964 säger hon: "Det är inga märkvärdigheter jag säger i min bok. Vi har rätt att leva, rätt att bo, rätt att få skolor och undervisning." (Mosaik, SvT, 001010).

Efterhand kom svenska myndigheter att inrikta sig mycket på att göra romerna bofasta och få barnen att gå i skola. Politiken har skiftat mellan försök till assimilation och senare integration. Från 1970-talet och framåt har integration, med möjlighet till ett bibehållande av den egna kulturen sida vid sida med majoritetssamhället, varit den officiella hållningen.

I Östeuropa har många romer tvingats fly från sina forna länder efter kommunismens kollaps. Den tidigare hårda assimileringpolitiken och det kommunistiska styret innebar att många romer inte kunde visa sin egentliga etniska tillhörighet, men också att majoritetsbefolkningen och massmedia inte öppet vågade ge uttryck för alltför rasistiska tendenser. Efter 1989 har situationen för Östeuropas romer förvärrats väsentligt. Den sociala misären är utbredd, de flesta av barnhems- och gatubarnen i Rumänien är romer. Mord och pogromer är vanliga och förövarna straffas sällan. (Johansen, 1997). Liknande skildringar görs av Fonseca (1995). Kriget på Balkan har medfört att romerna utsatts för nya etniska rensningar. De som har kommit hit utgör en blandad grupp med alltifrån analfabeter till de med akademiska examina. (Cederberg, artikel, 2001). Dessa nya grupper har andra problem och behov än den numera lilla gruppen "svenska zigenare".

Totalt finns idag uppskattningsvis c:a tolv miljoner romer i Europa, varav de flesta i öst. I Sverige bor idag upp emot 25 000 romer. (Cederberg, artikel, 2001). Den största gruppen, c:a 4000, finns i Malmö. (Rektor). Nya grupper innebär nya utmaningar både för de hitflyttade själva, för de romer som är svenska medborgare sedan länge, för majoritetsbefolkningen och

samhällsinstitutionerna. Idag är romerna erkända som en nationell etnisk minoritet i Sverige. Språket *romanes* eller *romani chib* klassas som minoritetsspråk.

3.3 Kultur och traditioner

Den zigeniska kulturtraditionen tar sig skilda uttryck mellan olika grupper i olika länder. Det finns vissa gemensamma drag såsom en stark släktsammanhållning och social kontroll samt en patriarkal familjestruktur. Den starka sociala kontrollen kan ha sitt ursprung i att det setts som den enda möjligheten till överlevnad. När man inte haft ett eget land, egen jord eller en enhetlig religion har bevarandet av kultur och traditioner varit det enda tillgängliga sättet att vara ett folk. Gruppen är viktigare än individen och detta tar sig uttryck genom en stark kollektivism. Ett sätt att hålla ihop gruppen är att markera gränsen utåt genom att renodla regler och normer. Genom att följa de gemensamma normerna markeras en egen identitet. (Olsson, 1998, föreläsningmaterial).

Historiskt har romerna inte haft någon beteckning eller bild av sig själva som grupp. Beteckningen zigenare som en helhet speglar snarare omvärldens syn på dem. I stället för nation erkänner de olika stammar eller klaner. (Fonseca, 1995, s.369). Denna splittring hindrar romerna från att bli en effektiv politisk påtryckningsgrupp och är en viktig del av deras situation idag. (Johansen, 1997, s.18f).

Föreställningarna om rent och orent är det som tydligast kännetecknar den romska kulturen. Dessa har alltid varit grunden för romernas sociala distans till icke-romer, *gajé*, och har dessutom varit ett skydd för överlevnad. Stora delar av vardagslivet styrs utifrån renhetsuppfattningen och de regler som omger den. Hygien, matlagning, förhållningssätt till andra och i synnerhet förhållandet mellan könen är hårt reglerat. Allt under midjan betraktas som orent, fötterna är mest orena av allt. Bryter man mot renlighetsreglerna kan man förklaras oren, *marimé*. Den misstro romerna har mot icke-romer grundar sig till viss del i renhetsföreställningarna. Redan *gajés* livsstil gör dem till *marimé*, att gå in med ytterskor, sätta sig på en bordskant och därmed förorena bordet är ett par exempel. Begångna brott kan behandlas i romsk domstol, *kris*. I krisen kan olika former av tvister eller äktenskapsbrott behandlas. Alla grupper använder inte längre denna form av rättsskipning, men liknande rådslag finns hos flera. (Cederberg 1998 s.8). Krissystemet har utvecklats mot bakgrund av att

romerna i så stor utsträckning har varit uteslutna från rättssystemet i de länder de varit bosatta. (EKG, SvT, 010401)

4. TEORETISKT PERSPEKTIV

I detta kapitel presenterar vi tre teorier som vid en första anblick kanske inte verkar ha något gemensamt förklaringsvärde. Vi tycker ändå det är intressant att se hur empirin förhåller sig till dessa teorier.

4.1 Stämplingsteori

”Definiera en människa som avvikare och han blir det .” (Berg, 1998 s.175). Det så kallade Thomasteomet ligger till grund för den interaktionistiska stämplingsteorin. W I Thomas utvecklade en tes som säger: ”Om människor definierar en situation som verklig, så blir den verklig till sina konsekvenser, oavsett situationens egen ‘inre’ sanningshalt.” (Ibid.). Intresset för den symboliska interaktionismen och dess betoning av det sociala samspelets betydelse för människans självbild och självkänsla väcktes i början av 1960-talet.(Hilte,1996 s.108). Teorin framställdes av George H. Mead flera år tidigare. Howard Becker nämns ofta som en av företrädarna när man talar om det stämplingsteoretiska perspektivet och vilken betydelse omgivningens reaktioner har för skapandet av avvikaren. (Ibid, s.115).

Avvikelsen är ingen individuell egenskap hos en människa utan en relationell process, man är inte avvikare, man blir det. Avvikaren genomgår, enligt Becker, en karriär som avslutas med en permanent avvikelseuppfattning både av personen själv och av omgivningen. I relationer mellan människor stämplar någon med makt ett visst beteende som avvikande.

Stämplingsteorin vänder sig därmed emot egenskaps- eller personcentrerade förklaringar. (Berg, 1998, s.175f). Maktaspekten beskrivs av Elias och Scotson i *Etablerade och Outsiders*. I studien av samhället Winston Parva beskrivs de förutsättningar under vilken en grupp kan stämpla en annan, vilket författarna kallar *stigmatiseringens sociodynamik*. Den etablerade gruppen, ”vi”, kunde tillskriva outsidergruppen, ”de andra” som helhet de dåliga egenskaperna hos dess värsta minoritet. Däremot tenderade den etablerade gruppens självuppfattning att formas efter sin mest exemplariska del, den del som utgjordes av de ”bästa” medlemmarna. Den etablerade gruppen kan på så sätt övertyga såväl sig själv som andra att den egna gruppen är god och den andra dålig. (Elias och Scotson 1999, s.xxxi).

Vidare sägs: ”Ofta nog har själva namnet på grupperna i en outsidersituation undertoner av underlägsenhet och skam, även för deras egna medlemmar. Stigmatisering kan därför ha en förlamande effekt på grupper med mindre makt.” (Ibid.s.xxxvi). Ordet zigenare har ofta använts nedsättande. I vissa språk förekommer negativt belastade ord vars ursprung finns i ordet zigenare, exempelvis det slovakiska verbet *ciganit* - att ljuga. (Johansen, 1997, s.13).

Människans självbild är ingenting man föds med, den utvecklas i samspel med andra. Föräldrarna är barnets första och viktiga signifikanta (betydelsefulla) andra, det är igenom dem barnet börjar utveckla sin självbild. När barnet möter samhället får det lära sig samhällets normer genom reaktioner från andra. Ett barn som blivit stämplat av sina föräldrar löper större risk att bli stämplat av samhället. Om barnet lär sig att andra inte bara tar avstånd från vissa beteenden utan även från barnet självt, förstärks den negativa självbilden. (Goldberg 1995, s. 259 ff.)

En individ med negativ självbild tenderar att handla på ett sådant sätt att hon får sin negativa självbild bekräftad, hellre än att orsaka inkongruens genom att bete sig på ett som skulle tillskriva henne en mera positiv självbild. Av denna anledning blir den tidigt etablerade självbilden svår att förändra. (Ibid. s.265).

Genom omgivningens negativa reaktioner får den som redan har en negativ självbild bekräftat vad hon redan vet - att hon är en dålig människa. (Ibid).

Stämpling behöver inte alltid verka i negativ riktning. Den positiva stämplingen, som kanske inte är lika vanligt förekommande, innehåller samma sociala process som dess motsats. I en känd sociologisk studie, *Pygmalion in the Classroom*, stämplades några elever som intellektuellt överlägsna. I själva verket var de slumpmässigt utvalda med hjälp av lottdragning. Den positiva uppmärksamhet som de förmodat kunskapsförstående eleverna fick av lärarna ledde till ökad självförtroende. Dessa elever visade kraftigt förbättrade studieresultat vid läsårets slut. (Repstad, 1997, s. 56).

Är stämplingsteorin då applicerbar på romerna? Ja, det kan den med stor sannolikhet sägas vara. Det handlar mindre om föräldrars stämpling av sina barn än om samhällets stämpling av romerna som grupp. Trots allt är processen densamma, hur de negativa förväntningarna förstärker den negativa självbilden. Om omgivningen redan på förhand bemöter en med

skepsis eller rent av fördömanden är det svårt att känna tilltro till den egna förmågan. Om man däremot möts av någon som tror på en kan denna tilltro skapas och växa.

4.2 Salutogenes

De salutogena eller skyddande faktorer som beskrivits av Aaron Antonovsky har också betydelse i vårt teorival. Antonovsky frågade sig vad det kan bero på att en del människor klarar av livets påfrestningar med hälsan i behåll. Han kom fram till att motståndskraften beror på vår *känsla av sammanhang*, det vill säga i vilken utsträckning vi upplever tillvaron meningsfull, begriplig och hanterbar. Det centrala begreppet inom det salutogena tänkandet är denna känsla av sammanhang (KASAM), som innehåller de ovan nämnda delkomponenterna. Antonovskys definition av detta är:

Känslan av sammanhang är en global hållning som uttrycker i vilken utsträckning man har en genomträngande och varaktig men dynamisk känsla av tillit till att de stimuli som härrör från ens egen inre och yttre värld under livets gång är strukturerade, förutsägbara och begripliga (**begriplighet**), de resurser som krävs för att man ska kunna möta de krav som dessa stimuli ställer på en finns tillgängliga (**hanterbarhet**), och dessa krav är utmaningar, värda investeringar och engagemang (**meningsfullhet**). (Antonovsky, 1991 s.23)

Är detta då en användbar infallsvinkel när det gäller romer? Det känns inte främmande att föreställa sig att om tillvarons stimuli inte är strukturerade och begripliga, om man saknar resurser att möta deras krav, och om kraven inte känns som utmaningar värda engagemang, då blir inte heller känslan av sammanhang särskilt hög. Man skulle kunna tänka sig att så är fallet för några unga romer. Också motsatsen bör kunna finnas med, att genom utbildning och organisering kunna ta makten över det egna livet ökar känslan av sammanhang.

4.3 Rollteori

I socialisationsprocessen tillägnar vi oss en viss rollmängd som till stor del föreskriver hur vi ska tänka, känna, handla etc. Rollerna existerar sedan länge och kan sägas utgöra anonyma förväntningar på vårt handlande. (Österberg, 1991, s.49). Vi har olika sociala roller såsom barn, förälder, syskon att förhålla oss till och agera utifrån. George H. Mead har beskrivit hur vi tillägnar oss rollerna i samspel med omgivningen, först i relation till föräldrarna – våra första och viktigaste *signifikanta andra*. Efterhand upptar man en roll i den egna personen, ett

rollövertagande. (Månsson, 1998, s.160) Meads efterföljare Erving Goffman har utvecklat rollbegreppen genom att låna termer från teaterns värld. Goffman talar om människan som *aktör*, vilken träder in på en *scen*. Scenens rekvisita och inramning, *setting*, har makt att sätta gränser för vad och vem det är möjligt att framställa. Aktören behöver stöd från sin *publik* och från *medaktörer*. Får han inte detta stöd, utan upprepade gånger blir misstrodd i rollutövandet, anammar han till slut den misstroddes ståndpunkt. På så sätt har publiken makt.(Ibid. s.171f).

Goffman har också myntat begreppet *rolldistans* vilket innebär att om det har skett en fullständig internalisering (införlivande) av rollerna, skulle människor passivt upprätthålla den givna sociala strukturen. Med distans till rollerna är det möjligt att överskrida dessa. I vissa fall kan det vara svårt att förena de olika rollerna som en och samma person kan inneha. Att samtidigt vara elev, son och familjeförsörjare, eller dotter, feminist och sambo, kan innebära att man hamnar i en *rollkonflikt*. Merton introducerade begreppet *rolluppsättning* (role-set). Med det avses den uppsättning av förväntningar och plikter som är knutna till de uppgifter och situationer som *en* roll för med sig. (Österberg, 1991, s.50f). Ett sista begrepp som ska nämnas är *rollmodell* (role-model) det vill säga en person som tjänar som förebild för någon som lär sig en ny roll. Vi har inte lyckats finna ut vem som först använde begreppet, men det är vanligt förekommande i sammanhang där man talar om förebilder.

Kan denna, eller snarare dessa, teorier och begrepp ha något värde i förhållande till unga romer? Ja, det kan vi tänka oss att de har. Rolltagandet, eller införlivandet av roller, i en kultur som inte har ändrats särskilt mycket under lång tid kan ha betydelse i de ungas liv. De rollkonflikter man kan hamna i när rollförväntningarna från en själv och omgivningen ska samsas kan vara en infallsvinkel. Slutligen bör begreppet rollmodell kunna vara användbart i diskussionen om framtidstro och integration.

5. REDOVISNING OCH ANALYS

I genomgången av intervjuerna sker analysen kontinuerligt och knyter samtidigt an till de teoretiska utgångspunkterna. Analysen blir därmed en form av helhetsanalys. (Holme och Solvang, 1997, s.141f). Vi hänvisar också till den litteratur vi funnit relevant för att belysa intervjusvaren. Flera av problemområdena går in i varandra varför de inte är strikt uppdelade utifrån specifika frågeställningar. Det är inte möjligt att redogöra för upplevelsen av diskriminering utan att komma in på tidigare skolsituation, eller diskutera traditioner utan att

beröra samhällets syn på romer etc. Rubriksättningen i det följande kan därför endast tjäna som riktmärke och är närmast till för att underlätta läsningen.

5.1 Romernas syn på sig själva och sin kultur

Flera av de intervjuade ungdomarna säger sig vara ganska tillfreds med sin identitet som romer. Det är inget speciellt med att vara rom säger några av dem inledningsvis. ”Jag har inget emot att jag är zigenare /... / Det är samhället som gör romer till ett problem, det finns mycket rasism ” (Kalle 3). Det finns både det som är positivt och negativt:

Jag är rom så jag känner mig bra, alltså vi har sån kultur det är fint och bra. Vi har stor respekt för varandra i släkten och familjen. Händer det någonting i Polen måste jag åka dit. Det är en trygghet, ligger en gammal zigenare på sjukhus samlas vi alla där. (Kalle 4).

Jag är stolt över att vara zigenare. Jag har vuxit upp i den här zigeniska gemenskapen, moralen, seder och bruk. Det är min identitet. Detta gäller för oss båda två. (Kvinna 24 år).

Trots denna stolthet och förankringen i den egna kulturen kände sig de båda kvinnorna för ett par år sedan sig tvungna att rymma från sina respektive familjer. Det är inte helt enkelt att förena den romska identiteten och det man tycker är bra med sin kultur med hur man vill leva. Det kan vara förenat med djupa rollkonflikter och bjuda stort motstånd att gå utanför ramarna för vad som anses acceptabelt för vad unga romska kvinnor kan göra.

Alla är inte lika positiva. En av de unga männen som lever inom den romska gemenskapen säger att han inte tycker om den zigeniska kulturen vilken han menar är alltför hård och kontrollerande, här nämner han särskilt krissystemet och de skadestånd som kan utdömas. (Kalle 6). Det kan ibland vara svårt att förhålla sig till alla regler som finns inom kulturen. En av de intervjuade kvinnorna säger:

Hur mycket man än försöker lära sig alla regler så gör man alltid något fel. Renlighetsritualerna och tabuna är svåra att lära sig och förstå. Man blir lätt paranoid, jag brukar drömma mardrömmar om att jag träffar släkten och har långbyxor på mig. Det är föräldrarna som får bära skammen om barnen inte uppträder som förväntat. Jag är glad att pappa inte är så traditionell. (Kvinna 19 år).

Den här unga kvinnans avoghet mot det traditionella normsystemet förklarar hon själv delvis med att hon periodvis växt upp i ett svenskt fosterhem. Detta pekar på att den miljö och de rollmodeller man växer den upp med är viktiga komponenter i socialiseringsprocessen. De båda andra kvinnorna, även de finska romer, menar att det inte är speciellt komplicerat att följa reglerna. När man är uppväxt med dem är det någonting helt naturligt och inget man tänker på. (Kvinna 23 år och kvinna 24 år). Trots att kvinnornas inställning till de romska kulturyttringarna skiljer sig åt ganska markant kan samtliga ändå sägas ha distans till sina roller. Rollen som romsk dotter är inte internaliserad (införlivad) till den grad att den med Meads termer ”utövas blint”.

G.H Meads teori om den symboliska interaktionismen säger att människor formas som personer i samspel med andra, och var och en utformar sin roll enligt de regelsystem som gäller i olika situationer. (Egidius, 1997). I Arnstberg (1998) förs en diskussion om hur socialiseringen skiljer sig åt mellan svenskar och zigenare. Språket sägs ha en större betydelse i svensk uppfostran, medan barnen hos romerna lär sig hur de ska vara som vuxna genom att få direktinstruktioner i det dagliga livet. Detta benämns som ett *postfigurativt socialisationsmönster*. De äldre ska respekteras och åttlydas, det är de som vet hur livet ska levas. Arnstberg menar vidare att det svenska och vad han kallar moderna socialisationsmönstret är mer komplicerat. Föräldrarna spelar fortfarande roll men får konkurrens av lärare av skilda slag. Dessutom spelar äldre kamrater en stor roll som förebilder. Här refererar Arnstberg till vad antropologen Margaret Mead kallar för *cofiguration*. (Arnstberg 1998, s.341).

Man respekterar de äldre och frågar dem om råd i de flesta angelägenheter. De äldre männen har oftast den huvudsakliga bestämmanderätten.

Det är så att vi frågar de äldre. Jag bestämmer själv, jag är 22 år, men behöver jag någonting kan jag alltid fråga de äldre. Det är bra, de äldre vet mer, det är en trygghet. (Kalle 5).

Det är klart man måste fråga mamma och pappa ibland men det är ingen nackdel. Man har sin vilja men man måste tänka det finns gränser man inte kan gå över. (Kalle 4).

Det kan även finnas negativ sida av de äldres bestämmanderätt:

Man har respekt för föräldrarna och frågar dem om råd. Så länge man ”väljer rätt ” har man familjens stöd, men annars kan man förlora det och då blir man väldigt utstött och isolerad. Visst gör man sina egna val, men då måste man också ta konsekvenserna. (Kvinna 24 år)

Att inte ”välja rätt”, det vill säga gå utanför vad som inom regelsystemet kan anses vara förenligt med den roll man har, som i det här fallet dotter, kan alltså ha sitt pris. Att rymma sin väg kan inte anses vara en acceptabel handling. I den här kvinnans fall har det ändå lyckats att återuppta kontakten med familjen vilket betyder mycket.

Kvinnor och flickor har en begränsad möjlighet att själva bestämma om sådant som val av partner. En av de unga männen beskriver hur flickor i 15 – årsåldern tas ur skolan för att de inte ska påverkas av pojkar utan vara oskulder när de gifter sig. Denna tradition menar han är dock på väg att försvinna. (Kalle 2). Katarina Taikon säger i boken *Zigenare*: ”Idag har föräldrar ingenting att säga till när det gäller valet av make eller maka. De unga bestämmer själva.” (Taikon, 1979 s.63).

Utifrån intervjumaterialet stämmer detta endast till en viss del. Familjen Taikon hade varit i Sverige under många år medan våra romska intervjupersoner har östeuropeiskt eller finskt ursprung. Detta kan vara en faktor som gör att de uppgifter vi fått inte riktigt överensstämmer med Katarina Taikons. Familjens önskemål beträffande val av partner saknar inte betydelse, åtminstone inte vad gäller flickornas del.

Det hade inte varit något problem om jag ville gifta mig med en svensk tjej, jag kan göra som jag vill själv. Det är svårare för tjejer. De vill helst hålla dom inom... nationellt va, så dom inte sprider sig ut. Det är romska traditionen. (Kalle 3).

Man ser helst att äktenskapen sker mellan romer, även om det inte är lika strikt som tidigare. Motviljan mot blandäktenskap kan botten i att det inte skulle gagna gruppens överlevnad. Kontakter mellan romer och icke-romer uppmanas inte. De som håller hårdast på traditionen ogillar äktenskap med icke-romer. (Johansen, 1997, s. 19). Både romerna själva och majoritetssamhället bidrar till att hålla avståndet mellan de båda kulturerna intakt. (Arnstberg, 1998, s.368).

Om man tänker efter håller alla tillsammans, man vill inte att något annat folk skall komma in i den egna släkten kan man säga. Men det har ändrat sig

mycket. För tjugo år sedan om man gifte sig med en svensk flicka kunde man bli utstött från släkten, idag är det inga problem. (Kalle 1)

Pappas släkt gillar inte blandäktenskap eller sättet som icke-zigenare lever på. De skulle aldrig acceptera att jag bor tillsammans med en svensk kille, som jag dessutom inte är gift med. Jag hoppas verkligen att detta är den sista generationen som har kvar den här kulturen. (Kvinna 19 år)

Det är en kraftig markering, den här kvinnan är ung och arg och vill inte finna sig i att få sitt livsutrymme begränsat. Hon hamnar här i en rollkonflikt. Hon kan inte leva det liv hon vill leva, som sambo med en svensk kille, och samtidigt vinna släktens gillande avseende hur hon borde bete sig. Samtliga intervjupersoner är överens om att flickor har mindre frihet än pojkar. Den patriarkala familjestrukturen är tydlig även om den i vissa fall är på väg att mjukas upp. Kvinnan ovan menar att traditionen bland de finska romerna är starkt patriarkal och kvinnoförnedrande. Då hon är aktiv feminist blir det en totalrock i mötet med släkten. Hon berättar vidare att om en man kommer in i ett rum där kvinnor redan sitter blir de tvungna att lämna rummet eller sätta sig på golvet. Det är alltid männen som äter först vid olika sammankomster. Kvinnorna måste också gå bakom männen. (Kvinna, 19 år). Några av de unga männen med ursprung i Östeuropa bekräftar detta:

Zigenska kvinnor får inte gå ut på disco utan sin man. Kanske en gång i månaden eller två, annars får de vara hemma. De får inte prata med någon annan kille framför sin man. Hon får inte gå framför män, hon måste gå bakom.” (Kalle 6).

Det är intressant att samtliga unga män så spontant berättade om ojämlikheten mellan könen. Vi kunde kanske ha frågat lite mer kring detta för att också få veta mer om deras inställning till denna ordning. Vi vet alltför lite om hur dessa unga män påverkas av sin tid och av att leva i Sverige som, åtminstone formellt sett, är världens mest jämställda land. Alla är gifta och de flesta har ett eller flera barn. I flera fall studerar även hustrurna på den romska skolan. I vilken utsträckning den traditionellt rådande könsmaktsordningen påverkas av att båda studerar i dessa unga familjer vet vi inte.

5.2 Missbruk bland unga romer

I Rojas bok *Sveriges oälskade barn* säger en romsk intervjuperson att 95 % av alla romska familjer i Malmö har en familjemedlem som missbrukar. Han säger vidare att knarket är på

väg att förgöra en hel generation om ingenting görs. (Rojas, 1995, s.106). Detta är ett av de största problemen som romer har idag. Förintelsen under andra världskriget var på väg att utrota romerna, nu är de på väg att utrota sig själva med hjälp av droger. (Ibid. s.106). Det är svårt att klara balansgången mellan svensk och romsk kultur, många klarar inte av det och de trillar av. Det är ofta ungdomarna som trillar av och då är knarket ett sätt att klara av tillvaron just för stunden. (Arnstberg, 1998, s.345). Rojas gör en liknande beskrivning. Någoting av värde som kan ersätta det som har försvunnit ur den romska kulturen saknas. Det svenska samhället har inte lyckats fylla det tomrum som bildats. Detta skapar ett vakuum som håller på att ta död på en hel generation romer med bland annat droger.(Rojas, 1995, s.107f).

Det är bara en av de personer vi intervjuade som inte känner till någonting om droger bland romer. De övriga är ganska överens om att drogmissbruk är ett stort och växande problem. Problem med droger är främst utbrett bland de romska männen, både bland unga och äldre. Även bland kvinnor finns ett missbruk dock en annan typ nämligen tablettmissbruk, de tar lugnande receptbelagda mediciner. (Arnstberg, 1998, s.343). Detta bekräftar även två av de unga romska kvinnorna som vi intervjuade. De säger att just tablettmissbruk är utbrett bland romska kvinnor. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år). Romerna har det lättare än svenska missbrukare eftersom de inte stöts bort från familjen. Tvärtom tas de om hand för att den yttre fasaden är så viktig. Detta kan vara en nackdel eftersom missbrukaren då kan fortsätta med sitt missbruk utan att någon lägger sig i eller försöker få honom/henne drogfri. (Arnstberg, 1998, s.344f). En av de unga romska männen vi intervjuade berättar hur de gör när någon av deras kamrater börjar knarka:

Har man en jättebra kompis som man växt upp med som börjar knarka så stöter vi bort honom. Fast vi visar det inte riktigt. Vi umgås mindre med honom och vi som inte håller på vi håller ihop. Sen kommer de på att det de gör inte är bra så slutar dom men de börjar igen. (Kalle 2)

Kalle 2 beskriver hur de tar avstånd från personen som knarkar medan Arnstberg säger att så gör inte romer. En annan intervjuperson säger att eftersom de som knarkar inte bryr sig själva ser han ingen anledning till varför han ska bry sig. Han tycker synd om dem och anser att de borde jobba istället. (Kalle 5).

5.3 Medias och samhällets syn på romer

En av frågeställningarna är hur intervjupersonerna upplever samhällets syn på romer och hur de skildras i massmedia. (Arnstberg 1998 s. 110) menar att journalister inte vågar skriva negativt om romer eftersom de är rädda att bli klassade som rasister: ”Zigenare är förmodligen den folkgrupp där det mediala utrymmet är som mest begränsat i relation till vad som finns att säga.” Ett argument till varför det är på detta vis är att zigenare redan är diskriminerade i samhället och att om media skulle skriva negativt skulle det leda till att zigenarhatet växer. (Ibid. s.114).

Under kommunismen kringgick medierna i Östeuropa att bli klassade som rasister genom att använda andra beteckningar än just ”zigenare”. Detta gjordes även för att tåga ihjäl romernas existens. Efter kommunismens fall har tidningarnas uttalade rasism blivit allt tydligare. (Johansen, 1997, s.105). I svensk media förekommer beskrivningar av ”kvinnor i långa kjolar” i samband med stölder, en omskrivning vars egentliga innebörd knappast undgår någon. Enligt två av de intervjuade kvinnorna är medias bild av romer övervägande negativ. De tycker att media beskriver romer som ett problem, som inte vill arbeta, bara kräver och lever på socialen, romerna är inte önskvärda här. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år). En av männen tycker inte att romer skildras speciellt mycket i media, varken i positiv eller i negativ bemärkelse.(Kalle 3).

Hur den upplevda negativa skildringen (eller avsaknaden av skildringar överhuvudtaget) av den egna folkgruppen kan påverka självkänslan är inte särskilt svårt att förstå. ”Dåligt” sammanfattar Kalle 6.

5.3 Diskriminering

På frågan om de upplevt fördomar eller känt sig diskriminerade svarar de flesta av männen inledningsvis nej. Kvinnorna har alla mött fördomar. Två av kvinnorna har känt sig mycket diskriminerade av samhället:

Våra kläder är ett stort problem, inte för oss själva utan för andra. Vi får inte bära vår nationaldräkt, vi var tvungna att byta kläder. Det var en stor sak för oss personligen, samhället kränkte oss. På socialen sa man det rent ut, de vägrade hjälpa oss om vi inte tog av våra traditionella kläder. Även lärare har sagt det, och nu vågar vi inte bära den av rädsla för att vår nya hyresvärd skall säga upp oss. Han kallade in mig en dag och frågade var vi *egentligen* kom ifrån. Jag svarade 'Finland' men det verkade inte som om han trodde

mig. Till honom vågar vi inte säga att vi är zigenare. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år)

Att inte våga visa vem man är av rädsla för hur det ska tas emot av andra kräver mycket energi. För de här båda kvinnorna får samhällets stämpling och fördomar den konsekvensen att de för det första vägrades hjälp från socialen under en period då de befann sig i en mycket utsatt situation. De var rädda och stod helt utan medel på en främmande ort. För det andra är de nu rädda att förlora sin lägenhet, som de vårdar ömt och är mycket glada över, om de avslöjar sin identitet. De *vet* inte om det blir så, men blotta rädslan är nog för att det ska upplevas som ett hot.

På den romska skolan bär ingen av eleverna traditionella kläder. Rektorn menar att enligt eleverna själva kan behovet att bära sådana kläder vara ett uttryck för en osäkerhet. För de båda ovan citerade finsk-zigenska kvinnorna är kläderna en avgörande del av identiteten. När de inte kan bära sina kläder tvingas de ge avkall på sin identitet och förneka sitt ursprung och sin etniska tillhörighet. Detta bekräftas även av flera av de intervjuade i ett TV-program som tar upp finska romers situation idag.(EKG, SvT, 010401). En av männen som går på den romska skolan säger att kläderna är viktiga. Han kan inte klä sig hur som helst, hiphopbyxor och luvtröja är otänkbart för hans del i denna skola. Att vara välklädd i finbyxor är en del av den romska kulturen. (Kalle 2).

Under intervjuerna framkommer att de flesta trots allt har stött på olika slag av fördomar och diskriminering. Flera av intervjupersonerna säger att de blir ofta förföljda i affärer för att personalen tror att de skall stjäla bara för att de är romer: ”När man kommer till en affär så följer de efter en för att de tror att man ska göra nåt.” (Kalle 2). En av kvinnorna berättar att hon mött misstänksamhet och fördomar på grund av sitt ursprung. Om någonting försvann i skolan blev hon oftast utpekad som tjuv. (Kvinna 19 år). Detta är exempel på vilka uttryck den samhälleliga stämplingen av romerna som grupp kan ta sig. Att bli utpekad som tjuv bara för att man tillhör en viss etnisk grupp ökar knappast tilliten till samhället. Rektorn för den romska skolan påpekar hur viktigt det är att visa att man litar på eleverna. Detta illustrerar hon på följande sätt:

Jag har aldrig låst in varken min mobiltelefon eller min plånbok, för däri startade tilliten och förtroendet. Det var mina spelkort, det var jag som inte låste in och det var dom som fick visa att det kunde vara så. Och den frågan

får jag ofta, 'du låser väl in din plånbok, du har väl inte mobil, du vet att det är så och så?' . (Rektor)

Tillit är något som rektorn ofta återkommer till. Hon beskriver alla de testningar hon utsattes för när skolan startade. Romernas misstro mot storsamhället och dess institutioner är djupt rotad. Rektorn använde hela den första terminen till att bygga upp tilliten och en ömsesidig respekt. En viktig sak är att arbeta *med* romerna, inte bara för. Därför arbetar rektorn på jämlik basis med tre romska män på skolan.

På frågan om de någon gång blivit diskriminerade när de sökt arbete svarade flertalet att de hade blivit det. De fick ofta svaret av arbetsgivaren att han skulle ringa tillbaka men sedan aldrig gjorde det. Om man alltid kan säga att man är rom råder det delade meningar om. Några menar att man inte ska behöva förneka sitt ursprung. ”Skulle de fråga säger jag att jag är rom eller zigenare.” (Kalle 6). ”Jag döljer aldrig att jag är rom.” (Kalle 4). Andra anser att det inte är så enkelt:

Man försöker undvika det för det hjälper inte om du säger att du är rom, då säger dom att de skall återkomma igen, ringa eller nåt. Det är aldrig bra att säga det meddetsamma. (Kalle 1)

Det finns en uppenbar önskan bland de intervjuade att inte behöva dölja sitt ursprung. I praktiken visar det sig dock vara svårt, speciellt när det handlar om att söka bostad eller arbete. Den stämpel som romerna har i samhällets ögon kan vara svår att bli av med. Ibland kan det med hjälp av vardagsnära kontakter och personkännedom vara möjligt att överbrygga motsättningar och minska fördomar. ”Kalle 1” berättar att när han med sin familj flyttade in i en ny lägenhet ville grannen, som hade dåliga erfarenheter av romer som inte hade skött sig, först inte ha dem där. När han väl lärt känna Kalle 1 och hans familj tyckte han att de var bra människor. Ett annat exempel:

När vi började skolan (vanliga grundskolan, vår kommentar) sa de kanske sådär ”zigenare”. Men efter en veckas tid när de lärde känna mig, mina kompisar, så var det helt okey. (Kalle 2)

Det ligger något hoppfullt i att det finns en möjlighet att inte alltid behöva befinna sig i rollen som den som för evigt är stämplad, utan att åtminstone få en chans att visa vad man går för. Det går att rå på fördomar, men det krävs att den som bär på dem är beredd att ompröva sin

tidigare *för-dom*, med andra ord inte döma på förhand. Då kan det bli som Kalle 2 säger, ”helt okey”.

En sida av diskrimineringen som romerna kan möta handlar om att känna sig tvungen att byta namn. I TV-programmet *Mosaik* besöker Rosa Taikon Kvarnby Folkhögskola och romska gymnasie studenter. Där diskuteras fördomar och namnbyten – för och emot. En elev menar att en arbetsgivare tror mer på att en person som bytt till ett svenskt namn vill vara som en svensk. En annan tycker att det är löjligt att heta Sven Svenson, vara mörk och tala med brytning. Rosa Taikon menar att man måste våga stå för sin identitet, annars vet man inte vart man är på väg, man måste våga kämpa för den man är. (Mosaik, SvT, 001010). Också bland våra intervju personer är meningarna delade angående namnbyte. Kalle 5 säger: ”Jag har mitt namn, jag byter inte.” Kalle 3 däremot har valt ett annat sätt: ”Jag hade ett annat efternamn innan, nu har jag ett ’sonnamn’ så det är lättare nu att komma fram.”

Namnbytet tycks kunna leda till att man via telefonkontakt har lättare att komma ifråga när man söker lägenhet eller arbete. Däremot kan det i praktiken vara lika svårt som tidigare vid en senare personlig kontakt:

Ska man söka jobb är det mycket svårt. Så kommer man dit: ’-Ja, det är svårt, det går inte, det är någon annan som tagit emot det här.’ De ser utseendet, det räcker. Fast ändå är vi svenskar, jag föddes här. (Kalle 3)

Några av de intervjuade männen uppger till en början att de inte bytt namn, men sedan visar det sig att pappan redan har bytt till en försvenskat namn eller att man antagit hustruns namn vid giftermål. Rektorn gör följande reflektion:

Och så har vi de romska namnen, många romer byter efternamn. De är stora släkter och det räcker att en eller två från den slakten gör bort sig så är dom stämplade hela alltet, det kan röra hundra personer. Och då byter man efternamn till försvenskade namn som man själv hittar på. Och det är också någonting som egentligen är ett identitetsproblem att inte kunna heta det man heter därför att då får man inte lägenhet och definitivt hamnar man inte på arbetsmarknaden. (Rektor)

Det är en viktig aspekt av hur romernas identitet kan påverkas av namnbyten som rektorn tar upp. Att byta namn är något man gör för att passa in i majoritetssamhället och undvika diskriminering. ”Det räcker att en gör bort sig ” säger rektorn, det drabbar hårt att bli stämplad

på förhand för att man bär ett visst namn. De identitetsproblem som kan uppstå ur detta kan i vissa fall leda till ett utanförskap och de unga hamnar lätt i en konflikt med sin roma-identitet, den egna gruppen och majoritetssamhället.

5.4 Integration

De intervjuade personerna säger att de tror att de har större chanser att lyckas komma in i samhället och bli accepterade än sina föräldrar. Avvägningen mellan vad som kan betraktas som integration och assimilation, och i vilken mån man måste ge avkall på sin kultur för att kunna integreras diskuterades under intervjuerna. Ingen av de intervjuade verkade vara rädda att förlora sin kultur, om än med olika utgångspunkt:

Zigenare har liksom tappat mer av sin tradition ju längre man kommer fram i tiden, det är inte riktigt som innan. Helt tror jag inte att den kommer att försvinna, kanske smågrejer. Vi blir moderna, det är inget hotande. (Kalle 2)

Jag tror inte kulturen försvinner, den finns i hjärtat. Om jag är rom i Polen eller någon annanstans så är jag alltid rom. (Kalle 4)

Två av kvinnorna som är finska romer menar att samhällets syn påverkar en mest negativt genom att man möts av oförstående eller försätts i situationer där man måste dölja sin bakgrund. Det kommer nog att bli lättare för nästa generation. Skola och utbildning blir mer naturlig. Barnen kommer ändå att växa upp med den zigeniska kulturen, det behöver inte ligga någon motsättning i detta. En ökad integrering behöver inte utgöra något hot, men någon tvångsassimilering vill man inte vara med om. De menar även att romerna från öststaterna i högre grad än finska romer vill bli integrerade, eller snarare assimilerade, i betydelsen försvenskade. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år). Den förklaring av begreppet integration vi ger under avsnittet "Definitioner av begrepp" är den vi har haft i åtanke under intervjuerna, det vill säga att en etnisk minoritet accepteras av majoritetssamhället och tillåts existera på egna villkor.

I sociologiska sammanhang används begreppet integration också i följande betydelse. Dels om sådana former av social samvaro som gör deltagarna till delar i en helhet, dels om själva detta tillstånd i dess helhet. Om graden av integration är hög eller låg avgörs av hur väl sammanhållen denna helhet är. En viss grad av social integration är livsnödvändig för

människan som artväsen. Hennes känslor, tankar och behov måste förmedlas och bekräftas av andra människor. (Österberg, 1991, s. 27).

Strävan mot integration kan gå i två riktningar. Antingen försöker ett samhälle öppna sig mot andra samhällen i en integrerande riktning eller försöker det sluta sig gentemot andra samhällen i självförsvar, även då i integrerande syfte. (Österberg, 1991, s.30). Det sistnämnda kan tyckas paradoxalt men förklaras med att det är tillräckligt att vara integrerad i en snäv grupp för att man ska klara sig. Som exempel ges i Österberg Durkheims beskrivning av hur judarna kommit att bli en starkt integrerad grupp genom att de utsatts för fientlighet från omvärlden. (Ibid.s.31). Också romerna kan sägas vara synnerligen väl integrerade i den egna gruppen, om än inte på riktigt samma sätt som judarna. Romerna har inte samma effektiva internationella organisationer bakom sig, och saknar ett eget land som kan tillvarata deras intressen. (Johansen 1997, s.9f). Solidariteten finns främst inom den egna familjegruppen.

På familjenivå är det salutogena faktorer att ha gemensamma värderingar, klart definierade gränser och subsystem, samt att hjälpa andra när de behöver det. (Hansson et.al. 2000, s.5). Detta är något som i hög grad finns hos romerna. Men även om det kan vara nog att vara integrerad i den egna gruppen för att "klara sig" genom att man får sin bekräftelse där, så är det väl frågan om det i vårt moderna samhälle verkligen räcker. Om konsekvenserna av en låg grad av integration i förhållandet *mellan* minoriteten och majoriteten blir utestängning från utbildningssystem, arbets- och bostadsmarknad för minoritetens del så gör det nog inte det. Om integrationen inte sträcker sig längre än till den egna gruppens gränser så kan man inte tala om integration på det sätt vi avser i begreppsförklaringen. Ett accepterande av majoritetssamhället och existerande på lika villkor är lätt att säga, men kanske inte lika lätt att genomföra i praktiken.

Riktningen mot ett slutande av gruppen leder till ett förhållande mellan en integrerad grupp å ena sidan och omvärlden å den andra. Detta har beskrivits av Sumner (i Österberg) som *ingrupp* och *utgrupp* eller vi och andra. "En differentiering uppstår mellan oss själva, vi-gruppen, och alla andra, utgrupperna" (Österberg, 1991, s.30). Detta för tankarna till Elias och Scotson. I deras studie av Winston Parva undersöktes vilka processer som ledde fram till att de gamla invånarna slöt sig samman i en vi-grupp, de *etablerade*, gentemot nykomlingarna, de andra eller *outsiders*. (Elias och Scotson, 1999). Om man väljer att se integration som en process och ett samspel mellan majoritetssamhället och minoritetsgrupper så försvåras

givetvis möjligheten till integration om respektive grupp sluter de egna leden. Det handlar om att våga och vilja från båda hållen, men det är kanske majoritetssamhället som har makten att sätta dagordningen och som har minst att förlora om integrationen skulle närma sig assimilation.

Det råder ingen tvekan om att de romska ungdomarna har en stark vilja till integration och att kunna vara delaktiga i samhället. Ibland kan det emellertid uppstå situationer där den djupt rotade traditionen kommer i konflikt med majoritetssamhällets värderingar:

Det kan vara svårt för en lärare eller en arbetsgivare att förstå att om någon i släkten blir sjuk så måste man åka dit meddetsamma. Det hände för oss, det ringde på hennes mobil i skolan, hennes mamma hade blivit sjuk. Vi ville ge oss iväg med en gång, men läraren tyckte att vi kunde vänta. Men vi åkte i alla fall, det var nödvändigt. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år)

De unga romerna idag har en stor och viktig uppgift framför sig när det gäller att finna vägar till integration som inte behöver leda till att den egna kulturen måste ges upp. Samma uppgift har givetvis också majoritetssamhället. Utmaningen ligger i att hitta sätt som båda sidor kan acceptera och leva med. Exakt hur integrationen ska gå till kan vara svårt att beskriva, men att den möjliga vägen går i riktning mot att öppna sig mot samhället ger följande citat exempel på:

Det är svårt, romer finns i Sverige sen 40-50 år. Okey det blir bättre och bättre men, ja, det går med tiden tror jag, man kommer in i samhället. Man måste vänja sig mer med samhället, sprida sig med samhället, det tror jag kommer att bli en förbättring. Zigenare, romer har bra förutsättning nu tycker jag bland politiska grejer och så. De har lyft sig lite grand genom skolan och sådär. (Kalle 3)

Det verkar finnas en tro på att det går att förändra: ”Vi unga måste göra något.” (Kalle 4). ”Det blir mer positivt ju längre fram det kommer /... / vi måste göra nåt för att komma nånstans.” (Kalle 1). De här båda männen ser sig själva och sin generation som aktörer som har möjlighet att göra något. Det är en grundläggande inställning för att man inte ska behöva finna sig i en offerroll. Rektorn menar att ungdomarna har mycket att kämpa emot och mycket att förändra. Alla fördomar mot romerna är inte bortsuddade för att de avslutar skolan:

Det går! Annars hade jag inte varit kvar. Jag vet att det går men man får inte fokusera på det negativa. Man måste fokusera på det positiva och lyckas i

det lilla. Mycket beror på romerna själva. De behöver hjälp att komma vidare i skogen av... hur man går vidare som en form av mentorskap. Men *jobbet* måste de göra själva. Det kan tjänstemän aldrig göra åt dem, och det är på deras villkor, deras vilja, sen måste man anpassa det till samhället. (Rektor)

Rektorns ord tyder på att hon ser romerna som kompetenta aktörer som själva kan påverka sin framtid. Hon gör ingenting för att dölja att det finns många hinder som måste övervinnas och många problem att lösa, men att det trots detta går att ha en positiv tro på att det kan lyckas.

Arnstberg (1998) är inte lika positiv i sin framtidstro. Om Arnstbergs etnologiska studie säger Erik Olsson (1999):

Arnstberg (1998) summerar den senare delen av 1900-talets välfärdsdiskurs och praktisk socialpolitik vad beträffar den zigeniska gruppen i Sverige. En stor del av boken handlar just om zigenare som ett välfärdsproblem som de svenska myndigheterna försöker åtgärda. Författaren gör därvidlag en ambitiös genomgång av vad som skrivits, sagts och gjorts vad gäller zigenare från framförallt de svenska myndigheterna sida samt också hur zigenarna i allmänhet agerat i relation till detta. I denna summering drar sig inte Arnstberg (1998) för att i klartext ifrågasätta värdet av de insatser som sedan 50-talet riktats till den zigeniska gruppen och ställa frågan om vad som egentligen blivit bättre – för såväl zigenarna som för det svenska samhället. Arnstberg frånkänner inte zigenarna dess historia som ett förföljt folk, men det är dags att lägga bort den ”tycka synd om – mentalitet” som varit förhärskande åtminstone från svenska myndigheters sida. Givetvis kan man inte uttala sig om hur det skulle ha blivit för zigenarna om de svenska myndigheterna *inte* visat sådan välvilja och iver i att bistå zigenarna, men Arnstberg tycks mena att det här tycks handla om ett misslyckat socialt ingenjörprojekt från svensk sida. (Olsson i Soydan et.al 1999, s.97)

Vi håller med om att det är en ambitiös genomgång som gjorts. Den visar på alla de problem och svårigheter som finns, och dessa ska givetvis inte förnekas. Men det bestående intrycket blir ändå den närmast totala hopplösheten när det gäller romernas situation. Arnstberg säger: ”För mig, när jag läser socialtjänstens akter finns det bara en reaktion: att beklaga det oblida öde som gör att vissa människor föds till zigenare.” (Arnstberg 1998, s.416). Detta blir något förvirrande och motsägelsefullt, att beklaga att någon föds till zigenare, *samtidigt* som andemeningen i boken går ut på att det är dags att lägga bort ”tycka synd om – mentaliteten”. Arnstberg konstaterar också att trots att man inte kan säga att ”de får skylla sig själva” så är det ändå väsentligen ”zigenarna själva som via den egna livsformen som genererar och traderar problemen.” (Ibid. s.424). Det är möjligen inte Arnstbergs avsikt, och han kanske anser sig ha

belägg för det han säger, men vår rent subjektiva upplevelse av boken är att zigenare på olika sätt beskrivs utifrån just de stereotypa föreställningar som finns om dem. Känslan av att Arnstberg menar att det är detsamma som att kasta pärlor för svinen att försöka göra någonting för zigenarna kan vi inte komma ifrån. Denna pessimistiska syn kan vi inte dela, speciellt inte efter att ha mött våra intervjupersoner.

Det ligger annars inget kontroversiellt i att vilja komma bort från ”offersyndromet”. I Johansen (1997) poängterar zigenarledaren Kawzynski att zigenarna måste göra sig av med detta tillstånd, vilket inte är helt enkelt. Att ha befunnit sig i en förtryckt position under lång tid har påverkat en del zigenare att känna skam över sig själva. De utvecklar vad Kawzynski kallar ett förnekelsesyndrom. Av Ian Hancock beskrivs det som ”pariasyndromet”. Zigenarna har inte förmått göra sig av med den stämpel de bar redan vid utvandringen från Indien som en pariakast. Oavsett vilket land de kommit till har de behållit stämpeln, vilket kan leda till självförakt. (Johansen, 1997 s.22). Denna spiral av samhällelig stämpling och självstämpling är inte så lätt att bryta. Kawzynski säger:

Vi behöver hitta en ny roma-identitet. Det *måste* vi helt enkelt. Det finns inget annat sätt. Vi måste få lärarna att acceptera att barnen är roma. Vi måste söka oss tillbaka till våra rötter, lära oss mer om vår kultur och historia. Det behövs en fullständig mentalitetsförändring. (Kawzynski i Johansen, 1997 s.22)

Citatet har stora likheter med hur nordamerikanska indianer och andra ursprungsbefolkningar under senare år har börjat återta kontrollen över sina liv. I TV-programmet *Stolt att vara indian* berättas om hur dagens unga indianer börjat återupprätta sin identitet. Efter att föräldrarnas och farföräldrarnas generation varit tvångsassimilerade och tappat sin kultur, har nu de yngre börjat finna sin väg genom att söka sina rötter och samtidigt våga ta till sig majoritetssamhället. På detta sätt har de kunnat fylla det tomrum de levt i, där droger och sociala problem har varit omfattande, och istället öka sin självkänsla. Bland annat har indianska skolor varit en viktig del av detta arbete. (Stolt att vara indian, SvT, 010513). Även om romernas situation inte är direkt jämförbar med de nordamerikanska indianernas, så finns det ändå många paralleller i återupprättelseprocessen som borde gå att inspireras av.

Återigen handlar det inte om att förminska betydelsen av de problem som finns, men det är viktigt att lyfta fram också det positiva. Rektorn betonar vikten av att kunna se i ett längre och vidare perspektiv:

De som är äldre här, det är också deras barn vi försöker hjälpa. Det är en viktig sak att nästa generation inte får tappas. De måste kunna hjälpa sina barn att läsa och skriva och själv inse att det här är viktigt. Många av de här barnen har aldrig sett mamma eller pappa gå hemifrån, aldrig passa en tid, och där är också nästa generation viktig. De positiva kringeffekterna är oerhört viktiga. Många gånger är det väl så bland politiker: 'Ja, ja, har de inte...resultatet va, har inte fler fått årskurs 9-betyg'? Och så ser man inte den andra delen, att mamma och pappa går hemifrån, lär sig läsa, skriva och räkna, får samhällskunskap och information. Och det här stänker över på nästa generation. (Rektor)

5.5 Utbildning

Några har planer medan andra inte vet vad de skall göra efter skolan. Många vill vidareutbilda sig, några via akademisk utbildning och andra genom yrkesutbildning. Utbildning ser de som en viktig del av framtiden. Alla de intervjuade ungdomarna går i skolan. De anser att de har större chans att lyckas i samhället än vad deras föräldrar hade. Deras föräldrar brydde sig aldrig om att skicka sina barn till skolan för de har ingen utbildning själva. En av informanterna tror inte att de romska ungdomarna har samma chans som övriga ungdomar att lyckas. Hon säger att det finns många förklaringar till varför det är så. Mycket handlar om att de romska ungdomarna har dålig skolbakgrund och inte har gått ut grundskolan. (Utbildare).

Orsakerna till den bristfälliga skolgången kan vara flera. De unga romerna har sällan några förebilder eller rollmodeller i den egna gruppen som kan bidra till att de på ett naturligt och självklart sätt via utbildning och arbete hittar sin plats i samhället. (EKG, SvT, 010401). Om föräldrarna och andra vuxna inom gruppen inte själva har gått i skolan kan de inte tjäna som förebilder för sina barn. Eleverna har inga bra erfarenheter av den vanliga skolan. Nedan citeras den ungerska författaren Csalog:

Det hela börjar med det givna historiska handikappet. En ung zigenare måste under sitt liv ta sig över helt orimliga hinder för att bli socialt accepterad. Det är nästan garanterat att han misslyckas från första början, redan så tidigt som i grundskolan, och om inte där så i alla fall under den fortsatta skolgången. Det är typiskt att om ett armbandsur eller ett lunchpaket försvinner i skolan, så är det bara zigenaren som blir misstänkt. (Csalog i Johansen, 1997, s. 123)

Författaren skriver utifrån situationen i Ungern, men det finns inget som talar för att den inte lika gärna kunde gälla för Sverige. Hur väl man lyckas i skolan är ofta avgörande för hur det fortsatta livet ska gestalta sig, vilka möjligheter man har på arbetsmarknaden och deltagande i samhällslivet i övrigt. Csaslog summerar det faktum att så få zigenare har akademiska yrken med orden ”Att vara utesluten ”. (Ibid.).

Rektorn påpekar att det i mångas ögon är konstigt med en skola bara för romer, det är väl ändå meningen att de ska integreras. Hon återkommer till att detta handlar om en minoritet som inte har goda erfarenheter av skolan. Många är desillusionerade vid tjugo års ålder. De känner inga som gått ut skolan eller som arbetar. För att överhuvudtaget kunna hjälpa dem till skolgång på lika villkor, och ges möjlighet att integreras, behövs särskilda skolor för romer. Här får de lov att ställa frågor och behöver inte känna sig annorlunda. Rektorn berättar att några av eleverna vid skolan är analfabeter när de börjar. Den första tiden får då ägnas åt att träna finmotoriken, helt enkelt lära sig att hålla i en penna. De flesta eleverna tycker att det är lättare att få hjälp här. Ett par av de intervjuade säger:

Här är det mycket annorlunda. /... / Det är lättare om man behöver hjälp, det kan man inte få på en vanlig skola. Om jag skulle fråga där ’kan du hjälpa mig med detta?’ säger de ’försök du själv’. (Kalle 1)

Det är positivt. Det är ingen som säger ’det här passar inte’ alla kommer överens och tycker att det är bra /... / Vi har inte haft en sån här skola innan. Vi går här för att vi har avbrutit grundskolan. Det finns såna som är nybörjare som inte kan så mycket. Det är bra för de vet att vi klarar oss. (Kalle 3)

Att någon ”vet” att man klarar sig som sista meningen beskriver, det är värt mycket. Här kan stämplingen verka i positiv riktning, liksom den gjorde för eleverna i *The Pygmalion in the Classroom!*

Bara en elev är kritisk: ”Det är bättre att gå med svenskar, man lär sig mer. Man pratar svenska i svenska skolor det gör man inte här.” (Kalle 5).

En av de intervjuade kvinnorna ger ett exempel på vad som kan vara orsak till att man inte går i skolan:

Mamma och mina sex syskon bodde i en lägenhet, jag hade en egen etta. Efter klagomål från grannarna blev mamma vräkt. Vi var tvungna att få

mamma inlagd på sjukhus för att hon inte hade någonstans att bo. Till slut flyttade alla hem till mig fast det var alldeles för trångt. Mamma är handikappad och hennes handikappanpassade säng tog upp den mesta platsen i lägenheten. Det var minst sagt kaos, mamma mådde väldigt dåligt och vi kunde inte följa våra renlighetsregler. Till slut fick vi syskon en lägenhet, en gammal nedsliten knarkarkvart utan varmvatten som vi ställde i ordning så gott vi kunde. Vi kunde inte duscha och hade inte pengar att gå till badhuset, vi led av att behöva gå smutsiga. Mamma fick sen en lägenhet över oss. Hon som alltid betalat hyran i tid blev nu tvungen att gå med på en fullmakt där hyran drogs direkt från hennes pension. Hon kände sig otroligt kränkt över detta. Hur skulle vi orka att tänka på att gå i skolan när det var så mycket andra problem att tänka på och mamma mådde så dåligt? (Kvinna 24 år)

Detta citat används inte i syfte att tycka synd om. Det är snarare ett konstaterande av vilka konsekvenserna kan bli när omsorgen om familjen är det viktigaste. Att romska ungdomar inte går i skolan i samma utsträckning som svenska behöver inte alltid innebära en ovilja från deras eller föräldrarnas sida. Det kan finnas faktorer som spelar in över vilka man inte alltid råder. I förhållande till KASAM- begreppet blir i detta fall den unga kvinnans känsla av sammanhang varken begriplig, hanterbar eller meningsfull. Detta p.g.a. att hon inte har de resurser som krävs för att möta situationen och skolgången känns inte som en investering värd engagemang. Med andra ord blir hennes KASAM lågt i detta läge.

Det råder närmast en total samstämmighet bland de intervjuade ungdomarna angående vikten av utbildning. Först vill de utbilda sig själva. De kommer sedan att se till att deras barn börjar på dagis och går i grundskola för att sedan fortsätta på gymnasiet för att därefter kunna komma in på arbetsmarknaden.

5.6 Framtidsplaner

När eleverna kommer till den romska skolan ser de ingen framtid säger rektorn:

Många har blivit ganska illa behandlade i skolan och har varit stämplade redan där. Stämplade på så sätt att de är romer, de är 'jobbiga' osv. Stämpeln följer dem ibland från årskurs ett tills de avslutar grundskolan. När de kommer till oss har många varit utanför skolan i 6-7 år eller så har de gått olika anpassade studiegångar där inte så mycket energi är lagd på deras framtid. Här ser de i början att det finns en skola att gå till och att det är viktigt att skaffa sig kunskaper. Men framförallt börjar man här därför att man har ekonomin räddad. Man slipper ha kontakt med socialförvaltningen, man får leva sitt eget liv med respekt och känna att man bestämmer själv,

fullt ut. Vårt jobb här är att stärka självförtroende, jobba motiverande och visa att det finns en möjlighet. Om vi går för snabbt fram får vi det här tillbaka: ' Jag fattar ingenting, jag är zigenare '. Och då blir man rädd och går i försvar. Därför är vår funktion dubbel, vi ska inte bara ge en basutbildning utan också ge motivation att våga. (Rektor)

Det rektorn berättar tydliggör hur den negativa självbild eleverna har med sig kan vara ett hinder för att man ska våga tro på sig själv och sin förmåga. När det känns motigt är det lättare att gå i försvar och kanske hoppa av. Både ens egen och omgivningens negativa förväntningar blir därmed en *självuppfyllande profetia*. Begreppet myntades av Robert K. Merton och innebär att när människor tror att något visst ska komma att inträffa och handlar med utgångspunkt från detta, så leder handlandet till att det också inträffar. (Österberg 1991, s.63) Motsatsen, hur situationen kan vända och man kan våga känna tillit om man vet att någon tror på en illustreras i följande citat:

Att se de här ungdomarna när de kommer och ofta har inställningen.:
'Skolan – haha, jag ska göra så lite som möjligt', så kan det vända. Den här känslan när en elev ser: 'Jag kan! Jag kan lika mycket som alla andra, jag blir mätt på samma sätt'. Betygskriterierna är de samma som på Komvux. När de väl får klart för sig det, 'jag är rom fattar du att jag kommer inte att fixa några betyg, det har ingen gjort'. Och så när man kan visa att du har ju faktiskt fixat det här betyget ser man att de undrar 'luras hon inte nu, eller är extra snäll' och det tar också tid det här, att inse att man inte ljuger. Men vi ser nu den här lågan och geisten i de här romerna; Nä nu banne mej! Jag kan lika mycket! (Rektor)

Ett positivt självförtroende är en av de salutogena faktorer som kan kompensera riskfaktorer och problemsituationer. (Hansson et.al 2000, s.4). Vetskapen att man kan och man duger är av grundläggande betydelse och kan i sin tur generera ytterligare positiva effekter. Att ingen tidigare har lyckats, det vill säga att man inte har några positiva förebilder, kan vara en belastning. Men efterhand som några stycken klarar av skolan blir dessa själva förebilder eller rollmodeller för de som kommer efter.

Det framkom under intervjuerna att de flesta ungdomarna hade framtidsvisioner. Några hade drömmar som de var osäkra på om de gick att förverkliga, men inte desto mindre drömmar, vilket är nog så viktigt. Bland de framtida yrkesplanerna fanns polis, advokat, personlig assistent, undersköterska, hemspråkslärare, bilförsäljare, lastbilschaufför samt elektronikarbetare. Denna framtidstro beskrivs av en av de intervjuade: "Jag tycker det går framåt med min egen framtid." (Kalle 3).

5.6.1 Barnens framtid

Flera av intervjupersonerna har barn och någon väntade sitt första. Därför frågade vi om hur de såg på barnens framtid om de trodde att den skulle se annorlunda ut än deras egen. Alla de romska intervjupersonerna är överens om att barnens framtid ser ljusare ut än deras egen. Barnen är en viktig del av intervjupersonernas liv. De personer vi intervjuade som har barn ser redan stora skillnader mellan sin generation och nästa. Nästa generation kommer att bli mer accepterad av samhället. Den generationen kommer att gå på dagis, i grundskolan och läsa vidare på gymnasiet för att sedan gå ut i arbetslivet.

Det måste vara bra hon måste gå i skola, grundskola sen gymnasieskola och sen måste hon börja jobba. (Kalle 4).

Barnen som skulle gå i dagis och grundskola de har hur stor chans som helst. De kan skaffa sig jobb som andra. De kan få det bättre. (Kalle 6).

Uppfattningen att barnen kommer att få det bättre är våra intervjupersoner inte ensamma om att inneha. Intervjupersoner som deltog i Stenbyprojektet i Rinkeby säger samma sak, det är barnen som är framtiden. Barnen skall gå i skola så att de får det bättre än de själva har det. (SoS-rapport, 1991:47, s.45). Stenbyprojektet var ett projekt som skulle föra romerna och samhället närmare varandra. Projektet hade tio delmål varav barnomsorg, skola och boende var några, projektet övergick sedan till att bli en ordinarie verksamhet. (Arnstberg, 1998, s.305ff). Flera av intervjupersonerna vill inte att deras barn skall ha det så som de själva hade det när de var barn. Detta mycket på grund av att de idag ser nackdelarna med att inte ha gått ut grundskolan samt att de ser att det är ett problem när man inte kan språket som övriga samhället pratar. En av de unga männen (Kalle 1) åsikt var att om barnen har det svenska språket med sig från början får de det lättare att komma in i samhället. Han kunde inte det svenska språket när han började skolan och han säger att det var katastrofalt. Förklaringen till varför han inte kunde svenska var att han aldrig hade träffat svenska barn, de barn han lekte med när han var liten var alla romer:

Jag tror att de kommer att ha det lättare, mycket lättare, inte som för mig. För vi försöker göra det bättre för dom. Den äldsta pojken går hos dagamma. Innan kunde han inte svenska men så nu snackar han både svenska och rom. (Kalle 1)

Två av de unga kvinnorna tror att för nästa generation kommer skola och utbildning att vara mer naturligt. Barnen kommer att växa upp i den romska kulturen och det behöver inte vara några problem med att förena skolgång med den. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år). Att den romska kulturen ska försvinna för att barnen går i skolan är ingenting någon av de romska intervjupersonerna oroar sig för. En av männen tror att hans barn kommer att bli lite mer försvenskade men inte så att den romska kulturen försvinner:

De kommer att kunna prata svenska sen de är barn och gå i dagis allting som andra svenska barn gör och sånt. Det är mer det liksom att de är friare, de vet mer om det svenska samhället. De kommer att ha det lättare att få jobb och allt det där. (Kalle 2)

Det är väl så vi tänker oss att integrationen kan se ut. Att barnen får tillgång till utbildning och arbete och allt vad majoritetssamhället har att bjuda, utan att de ska vara tvingade att förneka sitt ursprung eller mista sin kultur.

5.7 Hur kan romernas situation förbättras?

Denna fråga ställde vi till de personer vi intervjuade. Svaren varierade mellan politik och fritidssysselsättning, till att "vill inte en rom ändra sig gör han det inte". En av informanterna säger att det är en väldigt lång process som går mycket trögt mycket på grund av att många av de äldre romerna är rädda att deras kultur skall försvinna om de närmar sig det svenska samhället. (Utbildare). De unga romerna som vi intervjuade säger att de inte är rädda för förändring de tror inte att ett närmande till svenska samhället kommer att leda till att deras kultur försvinner. Vad två av de unga kvinnorna vill är att majoritetssamhället skall acceptera dem som de är, att de inte skall behöva gömma sina traditionella kläder utan våga vara sig själva. De anser också att det behövs mer information om romer till myndigheterna och framförallt till socialtjänsten. (Kvinna 23 år och Kvinna 24 år).

Fritiden är en annan viktig del som kan förbättras. Att ha någonstans att samlas, anser en av de unga männen, är viktigt. Som det är nu hänger de bara på stan och har ingenting att göra. Han säger att detta leder till att det lätt blir bråk och slagsmål med andra grupper av ungdomar. (Kalle 2). Fritidssysselsättning var en av de saker som en del projekt med romer sysslade med under slutet av 1980- talet och början av 1990- talet. Bland annat i Helsingborg

öppnades en fritidslokal för romer. Denna blev en viktig samlingspunkt för de romska ungdomarna men också för de vuxna. (SoS-rapport, 1991:47, s.38).

Skola och utbildning ser de alla som en viktig del till att förbättra romernas situation. Skolor för romer är bra och det behövs fler anser intervjupersonerna. De som idag går i en skola för enbart romer ser det nästan bara positivt.

Det är ett par av de intervjuade romerna som tycker att det är romerna själva som har gjort att situationen inte är bättre än vad den är:

De har själva gjort fel. De hamnar hos kronofogden för så dumma grejor som att de inte vill betala sina parkeringsböter. Det är svårt med jobb men det finns jobb men det är många som inte vill jobba. De har så mycket skulder att de inte vill jobba. Det är vi unga som måste göra någonting. (Kalle 4).

En säger att om en rom inte vill ändra sig ändrar han sig inte. Det spelar ingen roll vad myndigheter försöker göra de ändrar ändå inte på sig. Vill man ändra sig ändrar man sig. (Kalle 6). Detta visar på att det krävs samarbete *med* romerna för att situationen skall kunna förbättras. Det går inte att tala om för någon hur de skall göra om de inte vill. Rojas tar upp vad en socialarbetare säger om situationen: 'De flesta 'zigenarprojekt' utgår från myndigheternas behov, inte från zigenarnas.' Denna socialarbetare har idéer om hur det kan lösas t ex genom generationsboende, samlingslokaler och romska skolor. Att man helt enkelt arbetar utifrån romernas behov och låter dem ta kontrollen över sina egna liv. (Rojas, 1995, s.107). Att kunna ta denna kontroll är ytterligare en salutogen faktor som kan stärka romernas självkänsla. Rektorn menar att en grupp som glöms och som är nästa mål är ungdomarna mellan 16-20 år. Dessa ungdomar har ingenstans att ta vägen eftersom de inte får börja på den romska skolan förrän de fyller 20 år. När de väl är 20 år har de varit ifrån skolan i så många år att de får det svårt att klara av skolan. Eftersom många av dem inte har gått färdigt grundskolan och därför har svårt att få arbete är det viktigt att fånga upp dem innan det har gått för långt och många har hamnat i kriminalitet och droger. (Rektor).

Politiskt engagemang, att organisera sig, säger en av de unga männen är viktigt och han tycker att romerna redan har att förbättra sin situation. (Kalle 3). Organisationer för romer finns och de arbetar ständigt med att förändra och förbättra romernas situation gällande utbildning,

människorätt och rätten till sin kultur. Dessa organisationen finns inte bara i Sverige utan överallt och de kämpar för alla romers nationalitet. I Sverige har *Nordiska zigenarrådet/Romernas riksförbund* på ett unikt sätt lyckats samla alla romska grupper under en gemensam organisation. *International Romani Union* är en av de första internationella paraplyorganisationerna för romer. Organisationernas strävan handlar inte om en egen stat utan att alla romska grupper skall föras samman med en gemensam romsk identitet som grundar sig på kulturen och språket. (Cederberg, 1998, s. 30f).

6. SLUTDISKUSSION

När vi nu summerar de problemområden vi undersökt träder en sammansatt bild fram. Det finns vissa synpunkter som återkommer hos samtliga intervjupersoner. I andra frågor har de vitt skilda åsikter. Trots detta har vi lyckats dra några slutsatser utifrån de frågeställningar vi hade.

I metodavsnittet nämnde vi att intervjuerna med de tre kvinnorna varit längre och djupare än de med männen. Detta har inneburit att kvinnornas citat fått ett förhållandevis stort utrymme i uppsatsen. Vi har ändå försökt lägga oss vinn om att alla skall få komma till tals.

Ungdomarna är i stort sett nöjda med sin romska identitet. Däremot väljer man olika strategier för att få denna identitet att passa in såväl i den egna gruppen som i majoritetssamhället. Några vill "bli svenskar" och tycker att delar av deras kultur är gammal och förlegad. De menar att man kan bevara sin romska identitet i hjärtat. Andra vill fortsätta leva enligt den romska traditionen men ändå få bli accepterade och respekterade av samhället och ser ingen motsättning i detta.

Samtliga ungdomar har upplevt olika former av diskriminering och fördomar även om de i första skedet inte gav uttryck för detta. Samhällets stämpling av romer visar sig på olika sätt. I intervjuerna framkommer flera exempel på effekterna av stämpling. Rektorn menar att många blir stämplade redan tidigt i skolan. Stämplingen av romer som kriminella och lata har de flesta ungdomarna fått känna av. Flera har blivit misstänkta för att vara butikstjuvar. De har även stött på fördomar hos arbetsgivare som inte vill anställa dem. En annan typ av

diskriminering har två av kvinnorna råkat ut för. När de sökte hjälp från socialtjänsten blev de vägrade sådan så länge de bar sina traditionella kläder. Detta upplevdes som en stor kränkning. Det är viktigt för myndighetspersoner att känna till något om varför romerna ibland inte tycks ”vilja” anpassa sig.

Det avstånd till majoritetssamhället som romerna själva delvis hjälper till att upprätthålla grundar sig i en rädsla att uppslukas och försvinna som folk. För den som inte har ett eget land eller en gemensam religion blir det enda som kan utgöra ett ”vi” att hålla fast så starkt vid den egna traditionen. Mot bakgrund av årtal av antingen tvångsassimilering eller utstötning är detta inte särskilt svårt att inse. Först när man inte behöver vara rädd att utplånas, och känner sig trygg i förvisningen om att få leva med respekt för den egna identiteten, kan man våga anamma delar av majoritetssamhället. Det behöver inte handla om ovilja att anpassa sig från romernas sida

Den pessimistiska synen att en hel generation håller på att förgöra sig själv med hjälp av droger, som bl.a. förfäktas av Arnstberg och Rojas håller vi inte riktigt med om. Läget är naturligtvis allvarligt men det sker mycket arbete i positiv riktning. Att romerna organiserar sig och själva definierar sin verklighet och försöker ta makten över sina liv finns det många exempel på, den romska skolan är ett. Detta arbete är starkt knutet till KASAM-begreppet genom att tillvaron kan göras begriplig, hanterbar och meningsfull. Den positiva självbilden stärks när man upplever sig ha redskap att hantera även motgångar. Att våga stå för vem man är och vara stolt över sitt ursprung tror vi är en viktig förutsättning för att man ska må bra och vara trygg i sin identitet.

Det känns som om det blåser nya vindar. Tron på förändring och förbättring för romerna via utbildning är något som de intervjuade ofta återkommer till. Här är de flesta positiva i sin framtidstro. Även om ingen tror att stämpeln på romer automatiskt försvinner bara för att de skaffar sig utbildning, så är ungdomarna villiga att kämpa för att komma framåt i livet. De visar för sig själva och omgivningen att de både kan och vill. Ungdomarna själva har idag inga egna förebilder för vilka utbildning varit en självklar del av livet. Därför hjälper de nu till att skapa positiva förebilder eller rollmodeller för sina barn. Intervjupersonerna är övertygade om att nästa generation kommer att få det lättare än vad de själva har haft det.

Ofta beskrivs romer antingen ur ett offer- eller problemperspektiv. Ingetdera kan sägas vara särskilt förvånande. Romer har varit och kan fortfarande i vissa avseenden betraktas som offer. De bär på ett arv som slavättlingar och de har varit utsatta för folkmord av det enda skälet att de är just romer. Någon egentlig upprättelse för dessa övergrepp har de aldrig fått. De har också stora sociala problem att brottas med, och upplevs av samhället som problembärare. *Men* mellan dessa båda ytterligheter finns ett helt spektra av möjligheter. De unga vill inte längre betraktas som offer, men det är inte lika med att inte kunna vara förtrogen med sina rötter och sin historia. Romerna själva är kompetenta aktörer som i samspel med majoritetssamhället kan forma sin framtida ställning och tillvaro. Det är inget arbete som kan ske utan ansträngning, det kräver kunskap och respekt från båda sidor, men det är ingen omöjlighet.

7. KÄLLFÖRTECKNING

Antonovsky, Aaron (1991) *Hälsans mysterium*, Stockholm: Natur och kultur

Arnstberg, Karl-Olov (1998) *Svenskar och zigenare En etnologisk studie av samspelet över en kulturell gräns*, Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Berg, Lars- Erik (1998) ”Den social människan: Om den symboliska interaktionismen” I Månson, Per, red.; *Moderns samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*. Stockholm: Rabén Prisma, femte upplagan.

Brante, Thomas; Andersen, Heine & Korsnes, Olav (1998) *Sociologiskt lexikon*, Stockholm: Universitetsförlaget.

Cederberg, Irka (1998) *Tusen år i Europa – om romerna/zigenarna*, Världspolitikens Dagsfrågor nr 9, Utrikespolitiska Institutet.

Cederberg, Irka (2001) ”Svensson-liv”, *Tidningen Vi*, nummer 4 010215.

Egidius, Henry (1997) *Psykologiskt lexikon*, Stockholm: Natur och Kultur

Elias, Norbert & Scotson, John L. (1999) *Etablerade och outsiders*, Lund: Arkiv.

Fonseca, Isabel (1998) *Begrav mig stående – zigenarna och deras resa*, Stockholm: Ordfront.

Goldberg, Ted (1995) ”Traditionellt definierade sociala problem” i Goldberg, Ted, red.; *Samhällsproblem*, Stockholm: Liber, fjärde upplagan.

Hancock, Ian (1987, uppdaterad Internetversion 2000) *The Pariah Syndrome: An account of Gypsy slavery and persecution*, original version: Karoma Publishers, Inc., Internetversion: The Patrín Web Journal.

Hansson, Kjell; Hult, Stefan & Ward, Tommy (2000) ”Kurs i salutogent tänkande”, kursmaterial.

Hilte, Mats (1996) *Avvikande beteende – en sociologisk introduktion*, Lund: Studentlitteratur.

Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997) *Forskningsmetodik om kvalitativa och kvantitativa metoder*, Lund: Studentlitteratur, andra upplagan.

Johansen, Jahn Otto (1997) *Folket som ingen vill ha – zigenare i Östeuropa*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Nordisk Familjebok, band 22 (1955) Malmö: Förlagshuset Norden AB, fjärde upplagan.

Olsson, Erik (1999) ”Internationell migration och etniska relationer i socialt arbete – svensk diskurs” i Soydan, Haluk; Jergeby, Ulla; Olsson, Erik & Harms- Ringdahl, : *Socialt arbete med etniska minoriteter – En litteraturöversikt*, Stockholm: Liber.

Olsson, Ingela (1998) ”Romerna – det vandrande folket”, föreläsningmaterial.

Repstad, Pål (1998) *Sociologiskt perspektiv i vård, omsorg och socialt arbete*, Lund: Studentlitteratur.

Repstad, Pål (1999) *Närhet och distans – kvalitativa metoder i samhällsvetenskap*, Lund: Studentlitteratur, tredje upplagan.

Rojas, Mauricio (1995) *Sveriges oälskade barn – att vara svensk men ändå inte*, Köping: Brombergs Bokförlag.

SoS-rapport 1991:47 *Socialt arbete bland zigenare*, Socialstyrelsen.

Taikon, Katarina (1979) *Zigenare*, Uddevalla: Bohusläningens AB, andra upplagan.

Österberg, Dag (1991) *Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung*, Göteborg: Bokförlaget Korpen, andra upplagan.

TV-program

EKG, Sveriges Television, 010401

Mosaik, Sveriges Television, 001010

Stolt att vara indian, Sveriges Television, 010513